

HET MODERNISME HEROVERWOGEN

Beautiful People

.....You share the same subway as I do ev'ry morning

We go the same direction

.....And if you take care of me, and I take care of you.....

'Beautiful People'; Melanie Safka, Queens NY 1969

(Melanie was getrouwd met de producer Peter Schekeryk die van 'Beautiful People' een wereldhit maakte, eerst in Holland en daarna op Woodstock.)

So long, Frank Lloyd Wright.

I can't believe your song is gone so soon.

I barely learned the tune

So soon

Simon & Garfunkel ; van 'Bridge over Troubled Water', opgenomen in 1969

You, who are on the road must have a code that you can live by.

And so become yourself because the past is just a goodbye.

Teach your children well, their father's hell did slowly go by,

And feed them on your dreams, the one they fix, the one you'll know by.

Don't you ever ask them why, if they told you, you would cry,

So just look at them and sigh and know they love you.

And you, of the tender years can't know the fears that your elders grew by,

And so please help them with your youth, they seek the truth before they can die.

Teach your parents well, their children's hell will slowly go by,

And feed them on your dreams, the one they fix, the one you'll know by.

Don't you ever ask them why, if they told you, you would cry,

So just look at them and sigh and know they love you.

Graham Nash, San Francisco 1969 (vokaal begeleid door David Crosby and Stephen Stills en door Jerry Garcia van The Grateful Dead in een van zijn eerste experimenten met de pedal-steel gitaar. Dit werd de belangrijkste politiek statement van de Tegencultuur in de late jaren zestig: ouders en kinderen leer goed van elkaar en voedt elkaar met liefdevolle dromen!)

Hear the past a' calling

From Armageddon's side

When everyone's talking and no one is listening

How can we decide

Do we find the cost of freedom

Buried in the ground

Mother Earth will swallow you

Lay your body down

'Daylight Again/Find the cost of Freedom'; Crosby, Stills & Nash & Young, San Francisco 1970, Los Angeles 1981. ('Find the Cost of Freedom' was de b-kant van de hitsingle 'Ohio', de belangrijkste anti- Vietnam-song van de Tegencultuur, gemaakt als een onmiddellijke reactie op het doodschieten door de Nationale Garde van 4 studenten bij een anti-Vietnam demonstratie op de Kent-State campus op 4 april 1970. Na deze gebeurtenis vroegen CSNY zich af wat de strijd voor de vrijheid kostte en of dat loonde en in '81 constateerde Stills dat na de verwachting van Armageddon nu weer het daglicht was doorgebroken.)

het modernisme opgetuigd en afgedaan

In het Interbellum, in de periode tussen de twee verwoestende wereldoorlogen, kwam er een volledig nieuw gevoel voor schoonheid tot ontplooiing dat tegelijk politiek was ingebed. Kunstenaars als Mondriaan waren de eersten die dat voorzichtig in woorden en kunstwerken wisten uit te drukken. De Nederlandse beweging van De Stijl liep erin voorop en zette aan tot een Internationale Stijlvernieuwing. De vormgeving voor de vooronderstelde Nieuwe Moderne Mens betrok zich aanvankelijk vooral op woningen en kantoren. De mode hobbelde er voorzichtig achter aan. Epigoon was de architect Rietveld in nauwe samenwerking met zijn compagnon en latere echtgenote mevrouw Schröder. Deze vrouw beschikte over een uitnemende intuïtie voor de aanwending van een modern stijlgevoel bij de interieurinrichting van Rietveld's gebouwen.

Die nieuwe stijlopvatting zette zich uitdrukkelijk af tegen de nog naar binnen gekeerde vormprincipes van de eerste modernisten Frank Lloyd Wright en Berlage. Nieuwe bouwmaterialen en constructietechnieken maakten het mogelijk dat er van de stapeling van bakstenen kon worden overgegaan naar beton- en staalconstructies met glasvlakken die het zonlicht uitbundig het gebouw binnenbracht en de omgeving van het gebouw zichtbaar maakten vanuit alle leefruimtes. Meer dan welke politiek of filosofie was de architectuur ineens in staat de geest te verruimen en de wereld te aanschouwen. De moderne architectuur maakte het hiermee mogelijk om de revolutionaire geest van na de Eerste Wereldoorlog weer in de fles te krijgen en te vervangen door een vooral stedelijke uitgelatenheid. De Publieke Ruimte reikte voortaan tot in de woonkamer. Het goed en comfortabel wonen en verblijven werd daarmee een collectief belang. Het frappante was dat dit dwars door de scheidslijnen van na de Eerste Wereldoorlog, tussen Kapitalistisch Westen en Socialistisch Oosten heen brak. Het kleinburgerlijke benepen gevoel voor schoonheid en opsmuk werd de aanstootgevende kwestie. Het recht op goede huisvesting werd de katalyserende rationale voor het doorvoeren van dat Modernisme. Want het mocht niet langer de kapitalistische marktwerking zijn die dat recht verhandelbaar maakte. De marktwerking moest voor de huisvesting van de werkende bevolking gewoonweg worden afgeschaft. En dat werd zowel in Oost als West door dat Modernisme mogelijk gemaakt aan de hand van de zich ontwikkelende staatsplanning van nieuw te bouwen stadswijken of hele steden!

Het Bauhaus te Weimar en later Dessau werd daarvoor onder leiding van de architect Walter Gropius en later Hannes Meyer het unieke laboratorium en scholingscentrum. Meyer werd in 1930 weer opgevolgd door Ludwig Mies van der Rohe. Die bracht de daar ontwikkelde inzichten een paar jaar later over naar Chicago als de beste stijl voor de vormgeving van moderne hoogbouwkantoren. Het werkte het schilderkundige expressionisme om naar een moderne industriële vormgeving. Dat type

modernisme werd een doorn in het oog van het reactionaire Nationaalsocialisme, dat het Bauhaus in 1932 liet opdoeken. Hoe anders was dat het geval met het fascisme van Mussolini en aanvankelijk ook met het communisme onder Lenin en later met datzelfde communisme onder Chroesjtsjov. In Italië en Rusland was kort voor WOI het Futurisme tot bloei gekomen waar vooral Mussolini door was beïnvloed. Dat werd weer omgetoverd in het Italiaans Rationalisme met de stijlvolle stadsontwerpen van Sant'Elia en later met de gebouwen rond Como van Terragni. Zijn Casa dei Fascio, aan de rand van het oude Como als voorstad van de metropool Milaan, overstijgt in stijlgevoel verre alle ontwerpen van de Stijl-architecten. In Rusland waren het de Agit-prop kunstenaars die vanuit ontwerpen van politieke plakaten aan het strak en geometrisch vormgeven begonnen. El Lissitzky werd de meest innovatieve ontwerper, verbonden aan de exemplarische ontwerpschool in Vitebsk. Hij noemde zijn ontwerpstyl 'suprematisme'. In Nederland begon Rob van't Hof zich op de stijl van Lloyd Wright te enten om die om te vormen en aan te passen aan zijn politieke motieven. Hij bekende zich tot het communisme en wilde mee gaan werken aan de opbouw van de nieuwe heilstaat van de Sovjet-Unie. Na hem volgde Mart Stam die zich weer aan het Bauhaus verbond en El Lissitzky daar uitnodigde en introduceerde. Daar ontmoette Mart een jonge, vrijmoedige vrouw met een gaaf gevoel voor het moderniseren; eerst in het ontwerpen en maken van textiel en daarna in het architectonisch en landschappelijk vormgeven. Dat was Lotte Beese die toen een verhouding had met directeur Hannes Meyer wat in een verwijdering van de school resulteerde. Beide werden lid van de communistische partij in hun beider landen. Lotte in Silezië waar ze was geboren en getogen, Mart in Holland. En beide trokken ze naar Rusland om mee te werken aan de ontwikkeling van de eerste socialistische projecten voor geheel nieuwe steden, de sotsgoroda. Beiden trokken ze naar Charkov om daar aan de eerste sotsgorod in de Oekraïne te gaan werken. Mart zocht Lotte daar op! Hij nam haar vervolgens mee naar Moskou en vandaar naar de Oeral. Ondertussen was het team van Ernst May uit Frankfurt, die in Engeland de ervaring in het ontwerpen van Garden Cities had opgedaan, door Stalin uitgenodigd voor de bouw van de staalstad Magnitogorsk voorbij die Oeral. Maar Stalin koos ineens rond 1930 voor het Neo-Classicisme dat Amerika in haar uitbundige stedelijke vormgeving naar de kroon moest steken. Pardoes stuurde Stalin alle modernisten naar huis die toch al moeite hadden gekregen met de bureaucratische rigiditeit van het Sovjetsysteem. Pas onder Chroesjtsjov werd er weer teruggegrepen op het eerder ontwikkelde Russisch Constructivisme dat op de ontwerpprincipes van het Bauhaus was gegrondvest. Het resultaat werd een uniforme saaiheid van eindeloze reeksen huurkazernes over de hele Sovjet-Unie uitgestald om er de keihard werkende bevolking die de WOII had overleefd, in onder te brengen.

Mart en Lotte trouwden en keerden terug naar Holland met een schat aan moderne plannings- en bouwervaring. Mart bouwde mee aan de exemplarische Van Nelle fabriek en Lotte werd stadsarchitect van Rotterdam en kon zich daar modernistisch gaan uitleven. Ondertussen was in Amsterdam Van Eesteren stadsarchitect geworden. Hij nam die taak voortvarend ter hand en ontwierp menig buitenwijk tot in detail met de

Woningwet in de hand en de erfpacht als middel voor het verwerven en beheren van de grond door de stad. Woningbouwverenigingen kregen kapitalen aan bouwprojecten met lage huren in de schoot geworpen die ooit te verzilveren zouden zijn. Natuurlijk had ook de veel gevarieerder en ontwerpgevoeliger Amsterdamse School hiervan geprofiteerd. Beiden waren de paradepaardjes van de Sociaaldemocratie om er de stadsbevolking politiek mee te binden en bundelen. Van Eesteren ontwierp met zijn in 1929 opgerichte afdeling Stadsontwikkeling van de [Dienst der Publieke Werken](#), waarvan hij de hoofddirecteur werd, ook het Amsterdams Uitbreidingsplan AUP uit 1934. Dat plan werd op het modernistische internationale congres van de CIAM als voorbeeldplan gepresenteerd. Het CIAM-modernisme pretendeerde over alle grenzen heen de hegemonie van het volkse kleinburgerlijke gevoel voor schoonheid (vgl. Gramsci) te kunnen verdringen. Alles kwam samen in het ontwerp en de bouw van voorbeelddorp Nagele in de nieuwerwetse Noordoost-Polder. Voor het eerst kregen daar de woningen met platte daken weer eigen tuintjes. Tot dan toe werd de ruimte daarvoor in de grote steden op de volkstuinen a-la de Russische datsja's gevonden. Dit werd het ultieme experiment in de tabula rasa van het polderland waarover met hulp van de monopolistische Rijksdienst voor de Zuiderzeewerken, Van Eesteren ook de stedenbouwkundige scepter ging zwaaien.

Beese en Van Eesteren gingen hand in hand naar de volgende CIAM-congressen met hun ontwerpen als het grote lichtende voorbeelden. Van Nagele tot Amsterdam Nieuw-West en Pendrecht. Op de achtergrond drong de flamboyante Le Corbusier de hele vakwereld om er zijn moderne opvattingen op over het collectieve wonen in betonnen megastructuren in stadsparken als een totale publieke ruimte. Zijn Plan Voisin voor Parijs en Plan Obus voor Algiers werden de iconen voor de moderne eenheidsworst. Gelukkig zijn ze nooit verwezenlijkt. Nog voor dit gebeuren kon keerde de hele vakwereld zich tegen deze wereldwijd te verspreiden moderne monocultuur! Dat gebeurde nota bene op het laatste CIAM-congres, dat in 1959 plaatsvond in het [Kröller-Müller Museum](#) in Otterlo op de Veluwe!

Ko Mulder, zijn vrouwelijke assistent, verving de verbeten en inmiddels door allerlei conflicten met zijn medestanders gedesillusioneerd geraakte Van Eesteren. Mevrouw Mulder was de tegenstreefster van mevrouw Lotte Beese. Ko haalde Aldo Van Eyck, die het Modernisme op het laatste CIAM-congres een nederlaag had bezorgd in een samenwerking met de Smithsons, vanuit Zwitserland naar Nederland. Het functionele groen en de leefomgeving van de nieuwbouwbuurtten moesten voortaan in de eerste plaats op het spelen kinderen worden ingericht, zo meende Van Eyck. De woningbouw moest veel gevarieerder, fijnzinniger en kleinmaziger gaan worden en niet meer alleen aan de infrastructuur worden opgehangen, vond Mulder. Daarmee keerden ze zich tegen het laatste grote project dat Beese had ontworpen: Ommoord met zijn geknikte linten van betonnen galerijflats. Allemaal saaie hoogbouw in een kale polder met wat laantjes met populieren waar de Hollandse zeewind vrij spel heeft.

Mulder en Van Eesteren

Het totaal van enig realistisch inzicht gespeende ontwerp voor Amsterdam Zuidoost - oftewel De Bijlmer - werd het breekpunt. De keerzijde werd nog voorzichtig gepresenteerd met de eerdere bouw van het idyllische 'Het Breed' in Amsterdam-Noord waar Ko Mulder nog de grondslag voor gelegd had vlak voor haar pensioen. Dat was ontworpen door Frans van Gool, bekend van het ontwerp namens architectenbureau Van den Broek en Bakema voor de Rotterdamse Lijnbaan en eerder medewerker van de Amsterdamse Dienst Volkshuisvesting. In dit woningcomplex, het *Plan Van Gool* genoemd, is zijn opvatting terug te zien dat het verschil tussen binnen en buiten zeer duidelijk moet zijn. Geen geleidelijke overgang dus van publieke naar private ruimtes. Dat alles nog op zeer moderne leest geschoeid, maar veel meer bescheiden qua schaal en vormgeving. Een ontwerp van Van Eyck voor hetzelfde terrein werd nog afgewezen. Met de Bijlmer droeg ze het stokje over aan de Dienst en haar nieuwe sterontwerper Nassuth. Het was haar een gruwel. Net zo gedesillusionneerd als Van Eesteren gaf Ko Mulder er de brui aan, bijna gelijk met Lotte Beese in Rotterdam!

Onder wethouder Han Lammers van de PvdA ging de Amsterdamse sociaaldemocratie in navolging van Rotterdam ook over tot het ten uitvoer brengen van haar egalitaire hersenspinsels die met behulp van de grote projectontwikkelaars zouden worden verwezenlijkt. Het wekte afgrijzen bij menige rasechte Amsterdammer en vrijpostige provo. Lammers wilde pardoos de negentiende-eeuwse wijken afbreken en door betonnen blokkendozen vervangen waarin het perspectief van modern en comfortabel wonen werd geprojecteerd. Het AUP voorzag in een OV-netwerk langs een autobaan rondom de stad. Maar Lammers boog de metro pardoos af richting Centraal Station dwars door de oude binnenstad. Van Eesteren's principes waren ineens ook niet meer heilig. Alleen nog maar de wensen van de bouwondernemers en de

argumenten van de werkgelegenheid in de bouw! Ook de communistische raadsfractie ging daarin mee! Dat werd de aanleiding voor een stadsoorlog rond de afbraak van de Nieuwmarktbuurt. De sloop was niet meer te stoppen wat wel met het afbreken van de negentiende eeuwse vervallen buurten het geval was. Op een enkel projectje na dat de wanstaltigheid aan het licht bracht: De Roomtuintjes in de Dapperbuurt. Toen kwamen ineens Van Eyck en zijn vertrouwelingen op de proppen met prachtige alternatieven voor de invullingen. De rest is stadsgeschiedenis! Het Modernisme haalde volkomen bakzeil! Het had zijn functie gehad in het opblazen van de op de neogotiek geënte stijlopvattingen van het kleinburgerdom, met zijn volgzaamheid jegens de Kerk, de Staat en het Koningshuis. Die benepenheid was in ieder geval wel om zeep geholpen. Nu kon er pas echt worden gewerkt aan het idee en de uitwerking van een menselijke en natuurlijke vormtaal die niet alles reduceerde tot zijn economische Nut en Functie.

Lammers werd weggebonjourd naar de nog steeds braakliggende Flevopolder. Hij werd daar de nieuwe landdrost, de niet gekozen polderstadhouder. Later werd hij nog de eerste burgemeester van Almere.

teloorgang van de flowerpower

De aanleiding voor het veronderstellen van zoiets als het Postmodernisme was de enorme omslag na de voorafgaande vijftiger en vooral zestiger jaren met hun pathos en culturele omwentelingen na twee verwoestende wereldoorlogen. Het opduiken van een ander soort politiek bewustzijn begon eigenlijk vanuit het domein van de kritische denkers van de Frankfurter Schule, dus vanuit het ondergrondse verzet tijdens het voormalige Duitse Rijk van Hitler. Dan moet vooral het boekwerkje 'Repressive Tolerance' van Herbert Marcuse uit 1965, worden genoemd die vervolgens het een hele tegencultuur motiverende boek 'Vertoog over de Bevrijding' schreef. Marcuse verhuisde naar Berkeley en werd leermeester van Angela Davis, de voorvechtster van de 'Black-Power' beweging. Marcuse stelt de bevoogding van het welzijnswerk in breed zin aan de kaak. Alle soorten nieuws en meningen worden toegestaan maar wel ingepakt tussen de reclameuitingen van de consumptiemaatschappij, waaraan vooral door de lager geschoolden niet te ontsnappen valt. Het kreeg een extra dimensie in het anti-disciplinerende denken van Michel Foucault eind jaren zestig! Dat werd treffend verwoord in twee studies: 'Surveiller et Punir' en 'Naissance de la Clinique' waarin Foucault de laatfeodale orde traceert van het maatschappelijk disciplineren door de heersende burgerlijke milieu's. Daarna volgde 'De Woorden en de Dingen' en zijn inaguratiespeech in het illustere gezelschap van het College De France 'De Orde van het Vertoog'. In die twee verhandelingen traceert hij de manipulatie van die heersende orde vanaf de opkomst van het Modernisme via een strikte organisatie van **wat** erdoor **wie** gezegd of geschreven mag worden. De uitvinding en verspreiding van de boekdrukkunst zorgde voor het uitrollen van dit systeem wereldwijd via militair en economisch imperialisme en kolonialisme van de regels voor bestuur, justitie en militaire organisatie. De boekdrukkunst zorgde voor het omwentelen van de klerikale discipline in die van de marktgerichte disciplinering ten behoeve van de zogenaamde Vrije Markt;

een natuurlijk uitermate repressief tolerant 'machtsdispositief'. Tegenwoordig, in de fase van het Postmoderne, heeft er een nieuwe, even repressief tolerante, via bedrade en draadloze radionetwerken aangestuurde, revolutie plaatsgevonden door middel van de verspreiding van de thuiscomputer en de netwerk-PC en de multimedia. Die netwerken zijn allemaal gebaseerd op digitalisering en nieuwe vormen van informatietechnologie gegevensverwerking en -opslag. Maar Foucault stipte, weliswaar nog gebrekkig, ook aan dat er allerlei vormen van ontglippen - ontsnappingsclausules - aan dat disciplineren kunnen worden ontwikkeld die hij aanmerkt als 'het door de mazen van het net kruipen'. Juist die ontsnappingsclausules houden de wereld leefbaar! Die huidige revolutie zorgt voor een volledig andere organisatie van de maatschappij en dus ook van nieuwe vormen van disciplineren en ontduiking daarvan. Dit boek wil een eerste aanzet zijn om dat op begrip te brengen. En wel via een analyse van ontwikkelingen in de Architectuur die al sinds de Renaissance de belangrijkste economische en culturele grondslag van Westerse maatschappij levert voor de inrichting van Stad-en-Land.

Rond 1970, groeide er vrij plotseling een algemeen gevoel dat de Moderniteit weer bezig was spaak te lopen en in iets heel lugubers uit te monden, zoals dat eerder met de bommen op Hiroshima en Nagasaki het geval was geweest. Die ommekeer werd ingeluid door de oprichting van de Club van Rome, in 1968 - een groep van vooraanstaande wetenschappers, hogere ambtenaren, politici en economen - en bevestigd door het eindrapport 'Grenzen aan de Groei' van deze Club uit 1972. Die club had berekeningen laten uitvoeren waarin de trends voor het gebruik van de wereldvoorraden voor de verschillende basisgrondstoffen, waarvan olie de belangrijkste was, werden uitgezet tegen veronderstelde aanwezigheid van die grondstoffen wereldwijd. Op termijn moest verondersteld worden dat er overall enorme schaarste zou ontstaan en het daarom nodig zou zijn om het roer om te gooien wat betreft het aanwenden van de grondstoffen en het baseren van de wereldeconomie op het voorradig zijn van die grondstoffen.

Dat pathos van de jaren zestig ging gepaard met een enorme herleving van het vrijdenken van Max Stirner, verwoord in diens boek 'Het Ego en zijn Bezit' uit 1845. Om aan de hand daarvan definitief te kunnen breken met de benauwende christelijke moraal, het regendendom en het Koude-Oorlog denken. Dat was niet gelukt met het ter hand nemen van de werken van Nietzsche die al te zeer waren bezoedeld met een zweem van fascistoïde persoonlijke grootheidswaan. Ook maakte een heroriëntering op het in de negentiende eeuw opgekomen antikapitalistische socialisme een enorme ervaring door, ondanks het steeds nadrukkelijker aangetoonde failliet van het Reëel Bestaande Socialisme in de USSR en Oost-Europa. Vooral in de zestiger jaren begonnen met name de West-Europese landen de vruchten te plukken van de Verzorgingsstaat, zoals door de Sociaaldemocratie - de erfgenamen van het denken van de Duitse politieke filosoof Lasalle die in de eerste helft van de negentiende

eeuw een strategie had ontwikkeld om de werkende stand te 'verheffen' - ontplooid.

Dat vrijdenken, dat het opkomen voor de minderbedeelden verre oversteeg, werd vooral en ook voor het eerst heel uitdrukkelijk en begeesterd verwoord in de uit de jaren vijftig stammende en de toen inmiddels enorm rijke en omvangrijke popcultuur. Dat gebeurde voor het eerst uitdrukkelijk in klassiekers als de film 'The Wild One' met Hollywood icoon Marlon Brando uit 1953 en in popsongs en wereldhits als het nummer 'It's my Life (...and I do what I want') van de popgroep The Animals en Bob Dylan's 'The Times They Are A Changin'' uit 1963.

Terwijl na de verwoestingen van de oorlogen nu de binnensteden van Europa ook onder leiding van de Sociaaldemocraten in optima forma waren omgetoverd in de fora voor een nieuw soort jeugdige plezierbeleving: het uit je bol gaan door tot midden in de nacht plezier te beleven aan de geneugten van de consumptiemaatschappij. Petula Clark bezong dat in die andere wereldhit uit '63: 'Downtown', overigens ook het jaar waarin de enerverende bands The Beatles, The Rolling Stones en The Beach Boys de hitlijsten bestormden om er de wereldsteden Londen, en LA en de magische kosmopolis New York, alsmede de Westerse cultuurcentra San Francisco en Amsterdam mee aan het swingen te brengen. Wij, hedendaagse Westerlingen, zijn linksom of rechtsom allemaal aangestoken door het elan van die zestiger jaren, waarin de ontwikkelingen met de inzet van gitaargeweld en flitsende tv- beelden verliepen. Als geheel ontstond in razend tempo een nieuw cultuurbesef: het besef van een heftige aandrang tot hedonistisch beleefde uitbundigheid en een veronderstelde vrijzinnigheid in een staat van trance en zelfexpressie. We leven sindsdien in het Westen niet meer in een bepaald land maar in de wijdverbreide popwereld die met de komst van het Internet nog uitgebreider is geworden en nu ook het Oosten en het Zuiden is gaan overheersen. De zeventiger jaren waren een terugval in de verzakelijkte realiteit van diezelfde popwereld, als een postnatale depressie met een naargeestige en afgunstig getinte, gepolitiseerde omkering. Toen zagen we allemaal ineens wat het elitaire en technocratische modernisme had aangericht: we werden massaal opgeborgen in doodsaai, als comfortabele onderkomens bedoelde, betonblokken, en werden meer en meer bestookt door de publieke media met steeds commerciëlere oogmerken. Die media brachten ons, weer los van de commercie, het erbarmen met de hele wereld en met name met het slagveld van Vietnam - de frontale botsing tussen Kapitalisme en Communisme - in de huiskamer. Maar tegelijk bleken het instrumenten om onze wilde lusten te beteugelen en ons te disciplineren ter inpassing in een soepel verlopend, permanent uitdijend, economisch profijtstelsel. Het Kapitalisme werd ineens ervaren als een immens Slavenstelsel waar niemand aan ontkomen kon! De jeugd was in grote getale verslaafd geraakt aan de hedonistische geneugten en bezig op velerlei manieren ontspoord en ontheemd te raken. De Nieuwe (commerciële) Zakelijkheid had flink wortel geschoten maar het leek wel alsof die aan de jeugd - de babyboomers van na de oorlog - geen plek meer bood.

Het moderne streven naar vooruitgang die door de futuristische ontwerpen van het Bauhaus en de minimalistische Stijl waren ingezet, was bezig stuk te lopen. De werkelijkheid van de Licht-Lucht en Ruimte-doctrine was benauwend geworden, zoals al door Jacques Tati was

voorgespiegeld in zijn quasi-komische, sprakeloos makende filmische meesterwerk 'Mon Oncle' uit 1958. Tati liet zien dat er een eenvoudig alternatief was voor al die moderne decadente bezetenheid: het ouderwetse Parijs. In de dertiger jaren hadden Fritz lang met 'Metropolis' en Charley Chaplin met 'Modern Times' al een ontluisterend beeld geschetst van wat het Modernisme behelsde, maar bij hen ontbrak de ontsnappingsclausule. Opnieuw was het de popmuziek die hiervoor de woorden en bijbehorende verbeelding en verklanking wist te vinden. Het meest pregnant kwam dat in de solo-elpees van Neil Young, uitgebracht rond 1970, tot uitdrukking. Zelfs al in de titels: 'Everybody Knows This Is Nowhere', 'After the Goldrush' en 'Harvest' met bijbehorende songtitels als 'Oh, Lonesome Me!' en 'The Needle and the Damage Done'. Young maakte begin jaren tachtig samen met de punkartgroep DEVO ('de-evolutie') een vervolg op de films van Lang en Chaplin getiteld 'Human Highway' waarin hij ietwat onzeker en machteloos een afwending van het onheil schetst als een 'terug naar de natuur'. Maar vanuit de sloppen en de centra van de Oostkust (de moderne metropolis New York) en de Westkust (de idyllische boomtown van na de Goldrush, San Francisco) ontstond als vanzelf een nieuwe culturele en politiek tegenbeweging, die toen als 'Punk' werd aangemerkt. Dit door toedoen van Post-Situationist Malcolm McLaren die dit in New York had opgedaan en vervolgens weer in Londen opdook om er met deze stijlomslag de popgroep Sex Pistols mee te gaan magagen. De 'attitude' van de punkers vormde een nieuw soort cultuuranarchisme a la dat van Max Stirner. Als grote voorbeelden werden de decadente Franse dichters als Rimbaud en Verlaine beschouwd in hun pogingen aan de maatschappelijke orde te ontsnappen in een expressie van totale afkeer. Maar nu keerden de wilde poëten weer met veel misbaar terug in de maatschappij om die op stelten te zetten

Toen kwamen Aldo Rossi in Italië en Robert Venturi en Michael Graves in Amerika met een ander concept: een stijl als verbeelding van de nostalgie naar de oorspronkelijke vormtaal van de eerste industriële bouw, toen het modernisme nog plek bood aan de vervreemde alledaagsheid van de schilder De Chirico, ontleend aan educatieve fel gekleurde en klassiek vormgegeven houten blokkendozen voor kinderen. Zij poneerden een nieuwe anti-moderne stelling: '*Less is a Bore*' om het minimalisme en het brutalisme (van het in het zicht gelaten beton) - de bouwstijlen die in de zestiger jaren hoogtij hadden gevierd - aan de kaak te stellen.

Ook werd Frank Lloyd Wright herontdekt die het constructiemateriaal steeds heel subtiel had weggewerkt achter decoratieve bekledingen van alle wanden, maar ook achter de vloeren en verlichtte plafonds. Wright stond bekend als de briljante architect van idyllische buitenhuizen, van de Genius Loci van de open Amerikaanse prairie waarin men aan de machinale - verraderde - waanzin van de Grote Metropool of Megalopolis kon ontsnappen. Frank had in zijn scheppingen van na de oorlog een vormtaal ontwikkeld die de architecten en vooral stedenbouwers van de Internationale Stijl beschaamd en hevig jaloers maakte. Hij was zijn leermeester en voorloper van het modernisme en ikoon van de verzakelijkte Chicago-stijl, Sullivan, glorieus ontstegen door een organische architectuur te ontwikkelen en te pogen een anti-urbane stedenbouw te grondvesten, die ook op Sullivan grote indruk maakte en

de Architectuur zich aanvankelijk van de binnensteden deed afkeren. Het adagio van Sullivan - 'Form follows Function' - was erg nuttig gebleken om de binnensteden in razend tempo in grootschalige - zeg maar hemelhoge - uniforme zakencentra om te toveren. En met het adagio 'Less is More' wist Ludwig Mies van der Rohe vanuit datzelfde Chicago de Classicistische en Romantische traditie naar de achtergrond te dringen door nog veel hoger, eenvormiger en kolossaler te bouwen met behulp van de perfecte beheersing van de nieuwe bouwtechnologie van glas, beton en staal, ook wat betreft de mogelijkheden voor een indrukwekkende vormgeving. Hij borduurde verder op de inzichten van Adolf Loos om geen ornamentiek meer toe te passen en ook niet meer in baksteen te bouwen, maar in modernere materialen die zich leenden voor industriële en efficiënte bouw en ook veel meer mogelijkheden openden voor een nieuwe eigentijdse architectuur.

Maar allengs verwerd architectuur tot geminimaliseerde en eindeloos gerepeteerde blauwdrukken van sobere bouwtechniek. Als dat in het Vrije Westen zich nog niet zo opdrong dan was dat wel in het Socialistische Oostblok uitdrukkelijk het geval, waar de verworvenheden van de Internationale Stijl op een gigantische schaal werden omarmd en aangewend. (Saillant is dat onze Nederlandse postmodernist van het eerste uur, Carel Weeber, na een bezoek aan Moskou, door die uniforme Sovjetstijl werd geïnspireerd tot zijn eigen aparte bouwstijl die hij zijn hele carrière lang verder bleef ontwikkelen onder het motto 'De Autonomie van het Ontwerp'! Carel zag er weer de degelijke schoonheid van, wat natuurlijk ook altijd mogelijk blijft, in individuele gevallen! Maar in de Sovjet-Unie was allang te zien wat het lugubere effect is als men een platgeslagen en gebrutaliseerde Internationale Stijl over een immens land uitsmeert.)

Frank bewonderde Ludwig om de doorzichtige pracht van zijn luxueus maar simpel en strak gedetailleerde villa's, terwijl Mies van der Rohe Lloyd enorm waardeerde om zijn manieren om ruimtes in elkaar en de omgeving over te laten vloeien. Mies ging die omgeving met glaswanden nog veel meer op de binnenruimtes betrekken, daar waar Wright aanvankelijk alleen nog maar het licht liet binnenkomen zoals in een Gotische kathedraal. Zo leerden ze van elkaar! Maar zodra bij beiden het luxueuze er bij in schoot en de strakheid in staal en beton ging overheersen, omdat het niet slechts een enkel element in een traditioneel ingerichte omgeving vormde, ontstond er iets onheimelijks, zoals later werd verwoord in '*Die Unwirtlichkeit unserer Städte. Anstiftung zum Unfrieden*' van de psychoanalyticus van de Frankfurter Schule Alexander Mitscherlich uit 1965.

Frank stelde tegenover de adagio's van Sullivan en Mies van der Rohe zijn alternatieve adagio 'Form and Function are One', een eenheid die zich in een heel eigen pluriforme stijl uitdrukte waarin elk gebouw van binnen en van buiten op unieke wijze de sfeer van de ruimte in samenhang met de beschouwer en zijn omgeving liet proeven. Hij introduceerde opnieuw de decoratieve opsmuk in de binnenruimte, maar onder de voorwaarde dat ze niet naar vormen uit de natuur mochten verwijzen en slechts stilistisch waren bedoeld zoals in de traditionele Japanse architectuur, of die van de antieke Egyptenaren of Amerikaanse Indianen, om zo een ruimtelijke sfeer te scheppen die van alle wanden,

de vloer en ook het plafond afstraalde middels een uitgekiende belichting. De adembenemende parkvilla 'Falling Waters' stond er model voor. Maar het gold voor al zijn 'Usonian Houses' - veelal voor de middenklasse bedoelde, heel betaalbare, prairiehuizen - waarvan hij er wel 500 over heel Noordwest Amerika had gebouwd. Lloyd Wright liet de binnensteden links liggen: door de auto en de mogelijkheid iedereen een stukje grond buiten het grote steden te bezorgen waren die voor het wonen en verblijven niet meer nodig. De stadscentra waren er alleen nog voor het werken en het spullen vergaren en vermaakt worden. En misschien met de komst van de televisie ook al niet meer! 'Broadacre City' doopte hij dat concept, wat nooit meer werd dan een schaalmodel.

Met het ontstaan van het Postmodernisme in de Architectuur werd de bouwstijl van FLW bruikbaar gemaakt voor de vernieuwing van de verloederde negentiende-eeuwse en vroeg-twintigeeuwse stadswijken, die in Amsterdam al onder leiding van de stadsarchitect Berlage op de leest van Lloyd Wright geschoeid waren geweest, gebruikmakend van het historische gegeven dat Nederland zich van het oorlogsgeweld van WOI heel ondernemend afzijdig kon houden. De modernisten bleken te hebben gefaald, want bij lange na niet in staat de bouw- en ontwerpqualiteit van de voor- en anti modernistische Wright te kunnen leveren. Dat gold ook voor de alternatieve modernisten als de Angry Young Men van na de oorlog. Latere architect als Aldo van Eijck, samen met zijn praktisch geschoolde compagnon Theo Bosch en zijn leerling Herman Herzberger - architecten van de menselijke maat - wisten een structureel gevarieerde bouwstijl te ontwikkelen die de straten binnen de oude rooilijnen ook met plaatselijke nieuwbouw weer tot leven wisten te brengen en zo het spookbeeld van de kaalslag en afstoot wekkende zakelijkheid naar de achtergrond drong. Zo werden toch de aan het stadshart grenzende Nieuwmarktbuurt en de Dapperbuurt - op een vernieuwende manier - aantrekkelijk gered in een nieuw ornaat dat in het oude en vertrouwde geheel was in te passen. Het was een begin van een herstel van het elan op een heel pragmatische en veelzijdige grondslag die inlost wat de criticasters van het beruchte rapport van de Club van Rome al hadden voorzien. Nieuwe, veelal ook kleinschalige technologieën zouden het onheil wel weten af te wenden, althans voorlopig. Vanuit Californië en de beweging van 'The Whole Earth Catalog' ontstond een enorm creatieve alternatieve gemeenschap die de groene, energiezuinige leefstijl en later ook de computertechnologie naar de mensen thuis bracht. Principieel koos deze beweging voor de vrij beschikbare informatie via de media en het werd de bakermat van het Internet, als wereldwijd open communicatienetwerk. Technologievernieuwers als Bill Gates en Steve Jobs waren uit dit milieu afkomstig. Jobs was zelfs weer behept met een ware passie voor Bauhaus-styling, maar nu gebruikt om de nieuwe, futuristische huis- tuin en keuken producten zelf tot aankoop te laten verleiden. Hebbedingetjes werden ze genoemd.

In Nederland stond de op basis van de stedenbouwkundige inzichten van de Internationale Stijl ontwikkelde stadsuitbreiding De Bijlmer als lobvormige aanhechting van Amsterdam, die ook de afbraak van een stukje van het wereldvermaarde Amsterdamse stadshart met zich mee had gebracht, plotseling model voor dat falen. In het proces van de afbraak

ontwikkelde zich het postmoderne alternatief voor de rigoureuze herbouw, toen eerst van een doorbraak met een vierbaansweg door het stadshart werd afgezien en werd besloten binnen de bestaande rooilijnen terug te bouwen om vervolgens een alternatief voor de stadsuitbreiding - niet meer als een lobvormige extensie, maar meer als een bandstadachtig 'newtown' - met een andersoortige infrastructurele verbinding op regionale schaal te ontwikkelen. Nu lag ineens een Broadacre achtig alternatief ter tafel: de nieuwbakken buitenstad Almere die vanuit de open Flevopolder op het oude Amsterdam moest gaan aansluiten.

Dat eerste Postmodernisme was nogal stijf en hoogdravend, met nog maar een rudimentair gevoel voor spectaculaire of fijnzinnige ruimtewerking, zoals later mogelijk werd met behulp van Computer Aided Design. De Westerse steden stonden buiten het centra op het punt zeer ernstig te verpauperen en te verloederen omdat ze voorlopig niet meer economisch interessant waren en op een speculatieve grondslag op nieuwe impulsen stonden te wachten, met grootschalige kaalslag in te zetten. Uit angst voor dat laatste, ontstond er een nieuw, buitenparlementair politiek besef: de steden moesten zo snel mogelijk vanuit de buurten zelf als geheel worden vernieuwd, maar niet langer gemoderniseerd met grote ingrepen zoals de aanleg van enorme nieuwe of vernieuwde wijken met hoogbouwoningen - en in gezoneerde stroken afgescheiden kantorenflats - en ingrijpende infrastructuurprojecten. Vooral dat laatste riep heftige sociale onrust op die al bezig was wild om zich heen te grijpen. De roep om stedelijke en sociale vernieuwing kwam in heftig conflict met de rigoureuze projectontwikkeling uit de zestiger jaren en sloot aan op een veel breder verzet tegen de machten van het Amerikaans georiënteerde Grootkapitalisme dat bezig was de Derde Wereld figuurlijk en in Zuidoost Azië zelfs letterlijk plat te bombarderen en de binnensteden en industrieterreinen in het Westen futuristisch te verzakelijken .

Het was een uit Holland - bakermat van dat Grootkapitaal en diens driftige aandrang om de rest van de wereld te koloniseren - afkomstige architectuur-organisator die met een literair idee op de proppen kwam om de verzakelijkte werkelijkheid van de kosmopool te herwaarderden: Rem Koolhaas.

*Van het als het ware aan zichzelf ontstegen Manhattan was nog veel meer te leren dan van de vulgaire ornamentiek van de metropool van het vermaak Las Vegas, zoals Venturi in 'Learning from Las Vegas' in '71 had verondersteld. Dit postuleerde Rem in zijn in '78 geproclameerde nooit eerder geformuleerde theorie over de fascinatie van Manhattan: "The **City of the Captive Globe** (...) devoted to the artificial conception and accelerated birth of theories, interpretations, mental constructions, proposals and their infliction on the World...(.) the capital of Ego, where science, art, poetry and forms of madness compete under ideal conditions to invent, destroy and restore the world of phenomenal Reality." 'The Metropolis is an addictive machine, from which there is no escape, unless it offers that, too....' stelde Koolhaas.*

Koolhaas ontwaarde in Manhattan een extatisch geheel dat nooit van tevoren was gepland of voorzien. Daar waar overal elders de historische centra de steden aantrekkelijk maken, terwijl de buitenwijken aan de saaiheid te gronde gaan wat het Modernisme tot een mislukking maakt, constateert hij dat op Manhattan op alle niveaus en in alle voorkomende vormen de metropool tot extase is gekomen als is het een doorlopend spektakel in ruimte en tijd.

Pas hier heeft het Internationale Situationisme zich ongewild verwerkelijkt. Dit zou zijn veroorzaakt doordat de individuele architecten en projectontwikkelaars waren opgesloten binnen de mazen van het grid. Dat grid vormt tegelijk de infrastructuur en openbare ruimte, wel doelbewust zo aangelegd in navolging van het plan Cerda van Barcelona, zonder evenwel de congestie die dat grid onherroepelijk met zich meebrengt ooit in ogenschouw te nemen. Dat dan weer omdat de schaal en de aard van de vervoersmiddelen niet was te voorzien.

Met zijn blik van een cineast ziet hij echter in al zijn literaire uitgelatenheid, praktisch over het hoofd dat het spektakel zich allereerst afspeelt op straatniveau, daar waar het publieke overgaat in het private. In allerlei lagen daar bovenop dijt het spektakel zich hemelhoog uit naar het heelal. Koolhaas suggereert dat er sprake is van een labyrint uit de tekeningen van Piranesi. Maar niets is juist minder waar: het grid organiseert heel rechtlijnig en strak en de bepaalde plek geeft alle aanleiding voor nauwkeurige oriëntatie! In het als onmetelijk overkomende Manhattan kan men welhaast nooit de weg kwijtraken en zo maar verdwalen.

Maar fundamenteeler is dat Koolhaas niet weet te benoemen wat de voorwaarden zijn om vanaf de straat het spektakel te laten ontstaan dat tot het delirium vervoert om niet in een groteske zakelijke saaiheid te verzanden. Zelf zag ik dat ooit misgaan toen de gigantische Twin-Towers er nog stonden, daar mee oog in oog bij de dagsluiting tegen zessen. Van afschuw viel ik achterover! Dan stromen ze op de begane grond naar buiten, de horden zakenlui in uniforme driedelige pakken. Die worden ook door Koolhaas keurig beschreven als hij zijn door Russische constructivisten bevolkte denkbeeldig drijvende zwembad daar laat aanmeren na een 40 jaar durende ontsnapping aan de socialistische eenheidsworst. Zij, die architecten, zwemmers en redders van drenkelingen, denken dan dat helaas ook in New York het Communisme heeft toegeslagen!

Madelon Vriesendorp City of the Captive Globe, in 'Delirious New York'

Lyotards stellingen over het Postmoderne

Lyotard verwoordde in 1979 als eerste de ambivalente tijdgeest die deze tegenstellingen oproepen in zijn manifest 'De Postmoderne Conditie'. Het kwam niet meer aan op fundamentele kritiek of op politieke stellingnames van 'Voor of Tegen' en het nastreven van de Vooruitgang in wat voor opzicht dan ook. Het kwam aan op het zich verdiepen in de inzichten van het tegenovergestelde, van de zich elkaar uitsluitende beide kanten van elke zaak, wilde de wereld oftewel de Menselijke Beschaving niet te gronde gaan, zoals de tegenstelling tussen Oost en West of Noord en Zuid steeds duidelijker maakte. Ik neem dan aan dat Lyotard veronderstelde dat er een instantie in het leven zou moeten worden geroepen dat de zaak met volmachten aan de praat houdt: de Filosofische Gemeenschap? Heel uitvoerig zal ik nu eerst uitleggen wat

Lyotard voor ogen had, om dat vanuit het nu te herwaarderen! Want het is tijd om te evalueren wat het postmodernisme heeft opgeleverd en hoe zich dat doorzet nadat het de wereld voorlopig lijkt te hebben gered van de moderne ondergang.

over het figurele

1. In het 'vertoog' is het 'zijnde' vertegenwoordigt als een talige structuur van betekenissen. Maar alles in de wereld is niet als een tekst voor te stellen. De 'figuur' van een tekst is niet in de representatie onder te brengen. Dit is het niveau van de tekst als 'visie' (vision), als samenstel van heterogene verschillen, als het zichtbare aan een tekst. Lyotard wil dit prijzen. Het figurele opent een ruimte voor sociale verlangens en nog onvoorstelbare mogelijkheden, binnen de ruimte van de politieke representaties. In een tekst zijn het nivo van het 'vertoog' en de 'figuur' dooreen geweven.

2. In de linguïstiek van De Saussure is lezen alleen maar decoderen. De tekstuele ruimte wordt gezien als twee-dimensionele ruimte van pure oppositie. Merleau-Ponty heeft in zijn fenomenologie beklemtoont dat het ziende oog participeert. Het oog beweegt en is lichamelijk. In de structurele linguïstiek functioneert het visuele als figuren. Die verschijnen binnen de tekstuele ruimte zoals een tekst weer verschijnt binnen de fenomenologische ruimte; als een soort negatie van de taal, als een absoluut onderscheid (difference), als het heterogene van het zichtbare. Het werkelijk zichtbare is de referentie. Die referentie is als figureel te beschouwen, het is een indicatie van het zichtbare. Dat zichtbare is het 'andere' waarnaar het vertoog verwijst. Het is ook de voorwaarde van het vertoog. De referent staat op een afstand en is niet-linguïstisch. Dat waaraan de tekst refereert negeert de taal als het ware extern. Het gaat in het proces van significatie verloren, opdat de taal bruikbaar is. De aanwijzing door de referentie, de 'designatie', is 'het hier' dat de fenomenale ruimte van het zichtbare bewoont. Hierin 'beweegt' (begeeft?) de taal zich buiten zichzelf.

3. De act van het spreken roept een ruimte op die vreemd is aan de structuur van het spreken. De mogelijkheid van communicatie verlangt een 'diepte' van het referentiële systeem, van 'invariante afstanden'. Die 'diepte' zit in het ritme van de 'frase', dus in het 'gebruik' van de taal, in het 'gebeuren' of het 'optreden' (evenement) van de taal in de spreekact. Zo is de strofe zoiets figureels. Dit vergt het lichamelijke engagement van het lichaam. Belangrijk is in te zien dat dit niet hetzelfde is als de 'materialiteit' van de betekenaars. Dit laatste vormt de letterlijke betekenis van een tekst. Deze is in alle teksten politiek van aard.

4. In het figurele klonteren alle vormen van het onmetelijke en onverenigbare (l'incommensurable) samen. De retorica is een kwestie van het uitspelen van die onverenigbaarheid. Lyotard vat retorica dus niet op als een modificatie van de betekenis. De figuur, dat is de 'transcendentie' van de symbolische lading. Kunst is de praktische

'evocatie' van figuraliteit. Dat onverenigbare kan men niet uit de weg gaan, maar vraagt om een oordeel. Lyotard benadrukt dat het oordeel niet op vooraf gegeven wetmatigheden is te grondvesten, maar 'onbepaald' moet blijven. Er is sprake van radicale verschillen, waarvan men bewust moet blijven. Hij noemt dat de 'differend'. Zo maakt het figurele duidelijk dat er iets niet vergeten kan worden, wat ook niet kan worden herinnerd: het 'immemorabele'.

5. In de Cartesiaanse optiek is het object te begrijpen als in principe zichtbaar vanuit een onbeweeglijk punt. Lyotard stelt een zien voor, aan de marge van de 'visie', die de gebeurtenis van de perceptie 'draagt'. Hij spreekt in dit verband van het belang van 'anamorfose'. In pluralisme biedt de stad een aantal verschillende zichtpunten, waartussen we kunnen kiezen. Maar het gaat erom anamorfose te produceren door te zien dat de keuze van een zichtpunt het verschil maakt, door andere uit te sluiten. Maar we leven in de stad en er niet buiten, wat elk perspectief impliceert en niet tot het innemen van een rationele afstand is te reduceren. Figurele anamorfose van 'visie' is noodzakelijk en verscheurt het rationele perspectief. Het heeft een parallel in het figurele 'anachronisme' in de postmoderne geschiedschrijving.

6. Lyotard wijst de pure expressiviteit van het gebaar in de fenomenologie af. De uitdrukking heeft als figuratief element het geweld als ondertoon. Dat ligt eronder en huist in het onbewuste. Het gebaar is niet natuurlijk, maar breekt juist met het natuurlijke.

7. Het figuratieve van de taal is altijd zowel metaforisch als metonymisch, in zijn functie zowel gemotiveerd als niet gemotiveerd, zowel gegeven als vervanging en als vervolg van de betekenis. Het is onverenigbaar met de pure functionering van de taal. De codering wordt in de figurele deconstructie uitgesteld, terwijl in de semiotiek metonymie in metaforiek wordt omgezet. Want de figuur is niet zoiets als de stijl of de connotatie, als de tweede orde van de uitdrukking, zoals in de semiotiek van Barthes. Het is een transgressie van de taal, een overgang naar operaties die in de taal van de eerste orde plaatsvinden, het is dus niet een aanvulling op de denotatie. Maar het is de schaduw van de betekenis! Het gemotiveerde en het niet-gemotiveerde zijn er op een onverenigbare manier in aanwezig en zijn niet te controleren. In hun interrelatie worden de woorden dingen. Zo is ironie, zeggen wat men bedoeld op zo'n manier dat de letterlijke bedoeling wordt 'opengebroken' (disrupté), door te dreigen dat het de claims van de uitspraak letterlijk zal nemen.

8. Er staat een politiek van het lezen op het spel. Ons gevoel van wat lezen kan zijn moet veranderen. Men weet niet vooraf hoe daar een handelen uit zou kunnen voortvloeien. Het gaat om het 'performatieve' effect, om het opwekken van verdere discussie. In die zin is het lezen in een ethische positie te plaatsen. Er moet nog meer worden gelezen en nog meer kunst worden bedreven. Terwijl in de gebeurtenis van het lezen altijd een nieuw oordeel wordt opgeroepen, altijd de wet op het spel staat. In onze maatschappij overheerst het cognitieve vertoog, het

logocentrisme, waarin, in de vorm van een 'ideologie', zowel de kunst als de politiek 'geaccepteerd' zijn. Maar het figurele speelt zich niet af op het niveau van ideologie, oftewel de representatie door betekenissen. Het is 'performatief', wat weer niet wil zeggen dat het een vrij spel is dat het in oppositie staat tot het logocentrisme. Het ontsnapt aan de Logos, het wentelt de ideologie om door 'affirmatie', door die ideologie te bevestigen in plaats van te kritiseren.

9. Doorslaggevend is dat er voor het oordeel, vooraf geen criteria zijn te geven, terwijl het vellen van het oordeel een vereiste is. Het gaat er niet om terug te treden. Het besef van de figurele 'disruptie' van de verzekering van betekenis brengt een verantwoordelijkheid met zich mee: het in acht houden van de notie dat er geen criteria zijn te geven omdat elk criterium tot een bepaalde taal behoort die andere talen uitsluit. Het figurele lezen is vrij omdat het niet toestaat dat de tekst definitief in betekenissen wordt 'gevangen'.

10. Schrijven is 'par excellence' de reductie van de verschilligheid (difference) tot tegenstelling, tot herkenbare posities in een abstract systeem van eenheden die zich onderscheiden door hun met waarde beladen tegenstelling in plaats van hun (onbewuste) 'motivatie'. Het logocentrisme vervangt het figurele door betekenis, om zo het onbekende herkenbaar en berekenbaar te maken.

11. De onbewuste motivatie spreekt niet, maar het werkt! Door de coderingen te vervangen door de figurele verschillen, worden de uitspraken tot een gebeurtenis als een soort catastrofe van het begrip of een aardbeving van hun ordening. Men kan de gebeurtenis niet in begrippen vangen, maar alleen figureel denken. Zo ontstaat een tegenstelling met het geschiedenisvertoog, met het gangbare begrip van het verloop van de betekenisvolle gebeurtenissen. Dit laatste is een reductie van het verloop van de tijd tot taal. Gebeurtenissen zijn niet in taal te vangen.

12. Het figurele is het verloren object van het verlangen. Het primaire proces van onbewust functioneren zijn figuren voor de rationele werkingen van bewuste vertogen. De werkingen van het onbewuste worden volgens Freud gekenmerkt door de afwezigheid van contradictie en een chronologisch verloop. De investeringen kunnen zich vrij bewegen en er bestaat een onverschilligheid tegenover de realiteit, als effect van de ontkenning. Die negatie is tegelijk weer een aanwezig stellen. Op dezelfde manier, maar dan omgekeerd, zoals dat gebeurt in het proces van het verlenen van betekenis door de bewuste taal, de 'significatie'. Dit is een vorm van anamorfose. De droom wordt opgevat als een imaginaire bevredigingsactiviteit. Net als een rebus geeft droomwerk een object dat zowel lees- als zichtbaar is. Het kan niet definitief in een betekenis worden omgezet. De interpretatie moet in elke situatie opnieuw haar regels uitvinden en is in die zin onbepaald. Fantasie is een vorm van transgressie van de realiteit en uitermate 'performatief'. Zo is het figurele weer te zien als een gezamenlijke aanwezigheid van de onverenigbare ruimtes van het realiteits- en het plezierprincipe.

Het verlangen huist in het centrum van de realiteit en trekt het spoor van de strijd ter eliminatie van die realiteit.

Samenvattend: Het figurele bevindt zich binnen de ruimte van het vertoog, waar het diens 'vorm' uitmaakt. Het is een kwestie van 'zien' dat zich ophoudt in de tussenruimte van de woorden en niet tot het 'zeggen' is te reduceren. Het onbewuste is een figurele kracht die de overheersing van de taal transformeert. Het is de ruimte voor een figurele transgressie van de orde van het vertoog als tekstueel, door het zichtbare beeld als object van verlangen. Droomwerk is het effect op de taal van de kracht die het figurele (als beeld of vorm) uitoefent. Interpretatie is 'elaboratie' en geen decodering van de aanwezige betekenissen, geen commentaar en ook geen metataal. Het is een operationele praktijk die de taal geweld aandoet, omdat het van verschilligheid getuigt.

over postmoderniteit en het verhalende

1. Postmodernisme is geen houding die zich kenmerkt door een formeel onderscheid ten opzichte van het modernisme. Het is evenmin een kritische houding. Het is het 'figurele' andere, dat het modernisme noodzakelijk begeleidt. Modernistische vertogen kenmerken zich door kennis, een kritische houding en bewust historisch inzicht. Het modernisme kiest een positie. Postmodernisme biedt een weerstand tegen de onbetwifelbare zekerheid daarvan. Het beschouwt de kritische negatie als niet adequaat. Het ziet ook niet in hoe het politieke of het economische zouden kunnen 'determineren', ook niet 'in laatste instantie' zoals het post-structurele marxisme denkt. Het onderkent geen diachronische opeenvolging van gebeurtenissen, maar herschrijft de geschiedenis als anachronisme, van een toekomst die aan het verleden vooraf gaat. In het historische vertoog is het 'nu' en de opvattingen daarover, ook maatgevend voor de inkleuring van de geschiedenis. Maar postmodernisme benadrukt dat de gebeurtenis en niet het bewuste moment in de tijdgeest staat. Het benadrukt het onbegrijpelijke van 'het gebeuren', dat als een verhaal (narratieve) rondwaart door het vertoog van de historicus.

2. Na de gebeurtenis zal alles nooit meer hetzelfde zijn. Het 'het gebeurt' kan niet met 'wat gebeurt er?' worden gelijkgesteld. Alles gebeurt te snel om begrepen te worden en wordt te laat begrepen om het te kunnen corrigeren.

3. Het postmoderne is altijd in de modernistische historie aanwezig als een anachronisme, als een anterieure toekomst, dat wat in het verleden nog te gebeuren staat en vanuit het verleden nog in het heden speelt. De kritiek wordt geacht het historische verantwoordelijk te representeren. Met de gedachte van de geschiedenis als representatie begint een vorm van onderdrukking. Het historiserend schrijven moet in de richting van de getuigenis worden geduwd, dat de historie een veld van niet af te ronden discussies is, van wat Lyotard 'differends' noemt, van onoplosbare onevenredigheden. Het postmoderne betreft zich

op dat wat in de historie niet in betrekking is te nemen. Op deze manier is het een onderkenning dat er iets niet gezegd kan worden, waarvan het esthetische getuigt. In de literatuur is dat de figuur van de 'troop', of van het gevoel voor het sublieme, in de geschiedenis komt dat tot uitdrukking in het affect van het enthousiasme of in de vorm van een 'refiguratie' als verhaal (narratief).

4. Het narratief is de retorische figuur die de cultuur laat zien als een veld van transformaties en van dispuut. De crises van de tegenwoordige tijd is, dat we niet opnieuw met een (,als het ware overkoepelend, meta-) narratief, kunnen beginnen.

Er zijn alleen maar frases vanuit willekeurig aangenomen posities aan elkaar te koppelen. Het in het moderne vertoeven heeft iets van een netelige positie.

5. Er is in feite geen subjectpositie, geen positie van waaruit men betracht, dan die binnen het verhaal. Het classisisme heeft een voorkeur voor dat waaraan het verhaal refereert, het modernisme voor degene die het verhaal verstuurt; het postmoderne heeft geen voorkeur, ook niet voor degene waaraan het wordt verzonden. Het verhaal heeft de 'dissensus', de on-overeenstemming, als horizon. De consensus waarnaar in de vertogen wordt gestreefd, wordt altijd weer verschoven door een 'para'-logisch verhaal. De overgang van consensus naar dissensus wordt gemarkeerd door een verschuiving van het conceptuele naar het figuratieve. Ongeloofwaardigheid van de vertogen leidt tot een ketterse houding tegenover de claims van theorieën.

6. Verhalen sluiten syntagmatisch op elkaar aan als een metonymische verschuiving. De verhalen botsten door elkaar op te volgen. De poging om ze paradigmatisch te koppelen als metaforische verwijzingen, vormt weer een verhaal op zich. Theorie is een metaverhaal dat op kennisverwerving is gericht, maar elk aspect van het gebeuren over het hoofd ziet.

7. Lyotard stelt dat in het postmoderne de regels van de pragmatiek van de kennis op een andere manier werken. Dit noemt hij 'paralogica', het getuigen van de gebeurtenis, dat geen object van conceptuele representatie kan zijn. De regels van het vertoog over de waarheid worden zodanig verdraait dat het logisch zwakke de kracht van een tekst uitmaakt. Zo kan een postmodern kunstwerk de positie van de auteur of het publiek of beide veranderen en van plaats doen verwisselen. Het gaat om een vorm van experimenteren, door de regels van de waarheid te wijzigen en niet van innoveren. Innovatie is alleen gericht op het verhogen van de efficiëntie binnen de uitsluitende context van een logistiek vertoog. Op die manier wordt een eind gemaakt aan het verhaal door een oorsprong of een doel te veronderstellen.

8. De verhalende conditie is te zien als een verlengstuk van de politieke. Het politieke veld wordt uitgebreid tot een veld van 'kleine verhalen'. Het uitsluitende politieke vertoog kan zich geen rekenschap geven van de figurele kwaliteit, omdat het is opgesloten in een organisatie volgens universele rationale concepten. De uitbreiding van

het veld impliceert een juridisch respect voor het verschillende van 'minderheden'. Het esthetische is het terrein waar de kleine verhalen worden uitgevonden.

9. Grote verhalen organiseren het veld als een 'organisch lichaam'. Als we bedenkingen hebben tegen de regels van die organisatie of de grote verhalen wantrouwen, kunnen we ook geen onderscheid meer maken tussen de verhalen of de libidineuze 'intensiteiten'. Volgens Lyotard heeft de onverschilligheid van het kapitaal voor de keuze waarin het investeert in jacht op winst, een bevrijding van libidineuze intensiteiten tot gevolg gehad. Maar er schuilt een gevaar in het verleidelijke van de onverschilligheid, van de celebratie van de transgressie 'tout court'. Het is er Lyotard niet om te doen een absoluut relativisme te propageren.

10. Belangrijk is om in te zien dat het oordeel, van de waarheid gescheiden moet worden gehouden. Het oordeel kan niet meer op vooraf gegeven criteria gebaseerd worden. In het vormen van oordeel moeten van geval tot geval de criteria ontwikkeld worden. Zo is de analyse van de verhalen ook te zien als een 'performance', een vertoning van kunsten, dat weer een verhaal vormt. De referentie aan andere verhalen is dan maar een aspect van de aard van de performance. Het gaat om de productie van effecten door verhalen en ook weer op de verhalen zelf. Zo zal het effect van het oordelende verhaal uitlopen op een dispuut over de verhalende praktijken. Het oordelen is dus ook geen ideologiekritiek. Het vat verhalen niet op als ideologieën, die veronderstelt worden een doelmatige waarheid te verbergen in referentie tot een politiek effect. In de opvatting van de taal als ideologie wordt de retorica van de performance gereduceerd tot het connotatieve modificatie, tot de orde van metonymen en metaforen. Dit doet geen recht aan het verhalende.

11. Essentieel is ook dat recht 'gedaan' moet worden. En wel op een onbepaalde of 'reflectieve' manier zoals dat geldt voor de sublieme esthetiek. De eis van onbepaaldheid verbiedt het, dat criteria worden aangewend die zijn ontleend, aan wat als kennis wordt beschouwd of geldt als vastgestelde recht. Het ene verhaal moet recht doen aan het andere. Op die manier bedrijven we (postmoderne) politiek in de manier van oordelen.

12. De figuur van het verhaal is het 'gebeurtenisachtige' van dat verhaal, waaraan geen betekenissen kunnen worden toegekend. Dat gebeurtenisachtige is excessief aan de 'berekening' van betekenissen. De postmoderne houding is niet, zomaar zeggen dat alles een verhaal is. Ook niet de positie van de 'narratologie', waarin het verhaal ontleed wordt (Mieke Bal). Het postmoderne probeert het gebeurtenisachtige van het verhaal te denken. Het gaat om de niet te reduceren 'heterogeniteit' van het moment van het vertellen. Om de 'performance' als een modificatie van betekenis die zowel noodzakelijk als toevallig is.

13. In dit verband spreekt Lyotard van een (onmogelijke) matrixvorm als de vorm van het verhaal. Die vorm is niet op een structuur te herleiden. Zowel binnen als buiten de betekenis brengt de figuur van het verhaal de overheersing van de betekenis in verwarring. Het schudt de zaken dooreen. Metonymie en metaforiek liggen in elkaars verlengde, maar de metonymie is niet in metaforiek om te zetten. Die matrixvorm maakt ook dat het onderwerp van de vertelling en het vertellende subject onmogelijk kunnen samengaan. Het drukt zich uit in een 'turbulentie' van het ritme en de scene.

14. In de postmoderne positie wordt het metaverhaal verweten, dat het recht vervormt tot machtseffect, kunst tot waar, en gedachte tot kennisconcept. In die vervorming is er altijd een slachtoffer. In de behandeling van het verhaal als figuur wordt de politiek van de victimisering, de esthetiek van de representatie en de filosofie van de gerichtheid op kennis van zijn vaste plaats gerukt.

politiek en ethiek

1. Lyotard is niet gekant tegen het verschijnsel dat alles in waren wordt omgezet. Maar dit vormt wel een regiem van de berekenbare tijd, dat de figurele kracht van de gebeurtenis reduceert. Er moeten nieuwe manieren van rechtdoen worden uitgevonden: experimenten in het zoeken van recht, dat niet van te voren is te justifiëren. Er moet een 'descriptieve' (beschrijvende) politiek worden ontwikkeld, een herformulering van de culturele en politieke analyse als een ethiek van het lezen. Tegenover de economie van het 'organische lichaam' stelt hij een 'libidineuze band' een 'snel vervluchtigende huid'. Hij lijkt te bewegen in de richting van een materialisme dat geen eigenschap van lichamen is, maar van libidineuze en figurele energie.

2. Lyotard ziet politiek als een theater van de representatie. Het politieke moet door de war worden gegooid door er rekenschap van te geven, dat de tijdruimte altijd is opgesplitst in het performatieve van de singuliere tijd van de gebeurtenis en de 'spatialisering' van die gebeurtenis als een moment binnen het betekenisvertoog. Of binnen het diachronische netwerk van de geschiedenis dat door het vertoog van de belangen is opgetrokken. In het probleem van het oordelen is politiek geïmpliceerd. Als de bepalende gronden van het oordeel zijn teruggetrokken begint het politieke.

3. Aan Wittgenstein ontleend Lyotard de opvatting van de heterogene taalspelen. Een taalspel is geen subjectieve strategie, maar een subject is het effect van een taalspel. De 'realiteit' is een pragmatische positie, door elk taalspel geconstrueerd. Een frase is dan een zet in het spel, met een afzender, een ontvanger en een referent. De spelregels bepalen het belang van de frase en de situatie van de spelers. Betekenisproductie is maar een element, één effect, dat in het spel optreedt.

4. Politiek is een poging om transformaties in de werkelijkheid te bewerkstelligen. Er is geen overbrugging mogelijk tussen het ware en het juiste. Terwijl onrechtvaardigheid en politieke terreur direct voortkomen uit de veronderstelling dat het ware en het juiste te verenigen zijn. Binnen de politiek gelden de prescriptieve frase 'wat te doen' en 'wie moet het doen'. Maar de politiek als het terrein van voorschriften is ook het gebied van onbepaalde oordelen, waarin vastliggende oordelen niet om of over te zetten zijn. Het representatieve apparaat van de politiek kent als tegenhanger een frase-universum van kleine verhalen.

5. Het theater van de representatie laat het beschrijvende over het voorschrijvende heersen door alles te herformuleren (réfraser), om zo met behulp van 'kennis' het dispuut te kunnen uitsluiten of beslechten. Door de vereenzelviging van beschrijving met voorschrijving ontstaat de diepe gevoelde overtuiging, dat er een ware aard van de maatschappij is en dat de maatschappij 'gerechtig' is als deze in conformiteit met die ware aard wordt gebracht. Volgens Lyotard kan er geen juiste maatschappij bestaan en is elke maatschappij, die claimt de absolute gerechtigheid of wet te representeren onmiddellijk onrechtvaardig en brengt elke mogelijkheid van oppositie tot zwijgen. Zo is ook de notie van zelf-determinatie, van het lot in eigen handen nemen, niets anders dan de claim dat het juiste te bepalen is via de zelfkennis van de maatschappij. Politiek is de kunst om te springen met 'differends', met onverenigbare verschillen. En het werkt op een geval-voor-geval basis.

6. Over frases:

Een frase is een taal(spelig)feit, een 'lege singulariteit' van de gebeurtenis. Ook al twijfel je, je hoeft er niet aan te twijfelen dat er iets gebeurt. Er aan twijfelen of je frases nog wel te fraseren zijn is terecht, maar je stilte maakt al een frase. Het frase-universum bestaat niet alleen uit uitspraken of meningen, maar vormt ook een hele pragmatiek. De context waarin de frase staat, wordt gevormd door de implicaties van de productie, de receptie en de referent. De aanduidende indicatie van 'hier, nu, ik' is allemaal afhankelijk van het universum dat door de frase gepresenteerd wordt. Om de test van de universele twijfel te doorstaan hoeft de frase niet 'werkelijk' of 'waar' te zijn, maar alleen maar 'te gebeuren'. De frase duidt dus op een externe realiteit van referent, betekenis, geadresseerde en adressant. De frases worden als het ware in de lege sleuven van de taalmachine gestoken, om dwarsverbindingen te vormen. Voor het aangaan van dwarsverbindingen hebben ze 'valentie'-waarden. Er zijn zeker meer frases dan bewegende objecten, ze vormen series en het koppelen is onophoudelijk.

7. Over dwarsverbindingen en genres:

Dat frases dwarsverbindingen aangaan is absoluut noodzakelijk; hoe is onbepaald. Het genre, oftewel de aard van de dwarsverbinding van frases, stuurt de frases in een bepaalde richting, b.v. van de overtuiging, of van het komische. Het genre voorziet in de regels voor de aaneensluiting. Op zich is de aaneensluiting toevallig, maar door het genre en het doel waarop wordt aangestuurd staat de aard van de

frase op het spel. De overgang naar een ander genre breekt het effect van de frase, bijvoorbeeld van overtuigingskracht naar ironie (twee aparte genres). Dit is weer een zaak van literaire discussie, van retorica. Het toevallige van de koppelingen introduceert altijd een 'differend', een radicaal punt van dispuut. Als er een 'link' wordt gelegd worden andere mogelijke links onderdrukt. De vraag is dan, wat er vervolgens nog valt te zeggen. Dit is een kwestie van 'juistheid' en niet van 'waarheid': een recht doen aan het 'gebeuren' van de frase.

8. Over de 'differend':

De 'differend' is de inzet van een dispuut tussen heterogene taalspelen. Het is wat anders dan een rechtsgeding. In een geding wordt recht gesproken onder heerschappij van de taal van de wet, in het theater van de representatie. Daarin wordt de 'differend' weggedrukt, onzichtbaar gemaakt. Daarin zal ook altijd een slachtoffer worden bestempeld door de wettelijke uitspraak. De differend geeft rekenschap van de 'incommensurabiliteit', de onherleidbaarheid op elkaar, van alle fraseregimes. Niet alleen van het beschrijvende en het voorschrijvende. Universa zijn niet in elkaar om te zetten, onvertaalbaar. Lyotard geeft als voorbeeld van een "differend", de film 'Where the green ants dream' van Werner Herzog. Het verhaal over de betekenis van de aarde voor de Aboriginals is incommensurabel met dat van de mijnbouwmaatschappij en van het recht! Het verschil komt tot uitdrukking in de figuur van de 'Mute', een aboriginal die als enige van zijn stam is overgebleven en als getuige wordt opgeroepen om het standpunt van de andere stam toe te lichten. Die stam beschouwd hem als 'stom', omdat hij een taal spreekt, die alleen hij nog maar spreekt. Voor de rechter wordt dat in begrijpelijk Engels omgezet. In de film blijkt de rechter onoverkomelijk partijdig. Hij oordeelt vanuit de wet. Maar het kan er niet om gaan om vanuit het standpunt van de abo's te oordelen. Het gaat er bij de 'differend' om de eer van het denken te redden, door de differend uitdrukkelijk te benoemen en niet te veronachtzamen, bij het uitspreken van een oordeel. Dat oordeel is altijd politiek, maar betrekkelijk!

9. Over een wereld van namen:

Het werkelijke levert geen enkele maatstaf, maar is zelf het effect van een bepaald genre van het leggen van links: van het beschrijvend, cognitieve genre. Dat vormt een consensus over de referent als kennisobject. Consensus over het werkelijke is echter fundamenteel onmogelijk, het is altijd afgewogen tegen het toestaan van een besef van de 'differend'. Want de wereld is er een van namen, van merktekens van absolute singulariteit, waarvan de betekenis discutabel is. Frases clusteren zich om namen en hun gebruik. Namen markeren een enkele en aparte referent, een 'permanentie', onafhankelijk van het frase-universum. De referent van een naam kan eigenlijk niet geïdentificeerd worden. De betekenis van een naam is niet definitief te bepalen. De naam 'wijst' geen realiteit aan, maar is de plek waarop de botsing plaatsvindt, van de verschillende genres voor het leggen van links. Namen zijn rigide, maar leeg; ze verkeren in een pragmatische situatie en zijn in principe onbepaaldheid. Een differend ontstaat als een naam op een heterogene manier wordt gebruikt op ingezet. In die zin is een

naam ook meervoudig bruikbaar. Die heterogeniteit maakt consensus onmogelijk omdat er geen gemeenschappelijk idioom is. De strijd over wat de wereld is spitst zich toe op namen.

10. Als voorbeeld van een naam noemt Lyotard Auschwitz. A. valt als verschijnsel niet te begrijpen. Het past binnen geen enkel concept. Maar een zeker gevoel, geeft het idee van een onmogelijke frase. Iets wil gezegd worden wat niet gezegd kan worden. Iets wil herinnerd worden, wat niet herinnerd kan worden. Dit noemt L. het 'immemorabele'. A. mag ook niet behandeld worden als een object van representatie. Dit zou de terreur van de victimisatie onvermijdelijk maken.

11. De taak van de (postmoderne?) filosofie is het problematische laten zien van het op elkaar laten aansluiten van frases. De filosofie hoeft hiervoor niet meer naar oplossingen te zoeken. Filosofie is pas een genre als het de aanspraken loslaat om een metafunctie, staande boven de taalspelen, te kunnen vervullen. Op het moment dat het opgeeft naar oplossingen te zoeken, staat filosofie tegenover intellectuele en politieke vertogen. Een intellectueel helpt de 'differends' te vergeten en is een advocaat voor een van te voren gegeven genre, in het belang van het nastreven van politieke hegemonie. Postmoderne filosofie is een experimenteel genre, die de regels zoekt voor de gebeurtenis zonder er vooroordelen op na te houden. Filosofie richt zich niet op het aanhouden van de wetten van de logica, maar is een praktijk van het 'para'-logische experiment. Het verbindt namen met een 'differend'. Met een dergelijke verbinding wordt de teloorgang van de cognitie gemarkeerd.

12. Postmoderne ethiek is geen weigering om te oordelen. Lyotard verwijst naar de 'prudentie' van Aristoteles: het gaat om de verspreiding van recht zonder modellen. Het oordeel moet geen norm worden. Het definitieve oordeel wordt steeds uitgesteld tot in de toekomst. Een oordeel vellen is dus pragmatisch. Het kan geen definitief voorschrift zijn, het kan zich niet baseren op een bepalend concept. Het oordeel dient een respect voor het verschil onder de dingen in acht te houden. Niet het respect voor de verschillende dingen, want dan worden de verschillen weer uitgewist en behoudt de cognitie haar hegemonie. Geen relativisme, waarin alles indifferent wordt en het allemaal niet uitmaakt. Geen willekeur, maar de wet van het niets vastliggende. De discussie over de natuur van het juiste moet open blijven.

13. Het affect komt op de kennisverwerving over als een figuur. Het valt niet te plaatsen, alleen waar te nemen. Emotie of enthousiasme zijn van zulke affecten, die optreden bij de politieke oordeelvorming. Ze zijn van de aard van de gebeurtenis. Ze begeleiden het begrip van het politiek bedrijven. De politieken van de 'differend' drukken zich uit in het lezen van de onverenigbaarheid van de gebeurtenissen en de begeleidende affecten, met de kapitalistische claim om de tijd meetbaar te maken door een gelijkstelling in ruilwaarde. Kapitalisme is voor Lyotard de aandrang tot het verrekenen van de tijd. Daarom verplaatst

Lyotard om pragmatische redenen zijn aandacht van het ruimtelijke naar het tijdelijke.

14. Tenslotte:

Teksten moeten tot voorbij het punt geduwd worden waarop ze gebeurtenissen worden. Ze moeten door verschilligheid worden verscheurd en dat tot uitdrukking brengen. De figurele deconstructie maakt ons bewust van de ethische noodzaak om te oordelen daar waar in het theater van de representatie alles wordt ondergesneeuwd door het begrip. We moeten ethisch en esthetisch experimenteren in plaats van hermeneutiseren. Tegenover het berekenen van de tijd staat het laten gebeuren. Tegenover de waardevolle tekststudie staat het lezen, dat geen ruilbaar moment is. Het tijdsbesef levert geen bewustzijn, maar zorgt ervoor dat het bewustzijn zichzelf verliest. Door niet te willen oplossen of uiteindelijk te concluderen behouden we het bewustzijn.

opmerkingen en evaluatie.

Door het werk van Lyotard uit te trekken verstoort je zijn verhaal natuurlijk danig. Hem parafraseren zou het uit zijn verband lichten van zijn frases zijn. Zijn uitspraken zijn alleen maar aan te halen binnen het performatieve van een introductie. En er is alleen over hem uitstellend te oordelen, oftewel hem voorlopig te evalueren. Zo krijg je dan ook boeken als: 'Judging Lyotard' en 'Introducing Lyotard'. Desondanks, je doet hem geweld aan.

Een tweede probleem is de zinloosheid van een presentatie van zijn verhaal zonder te weten waaraan het refereert. Ik denk dat zijn verhaal refereert aan het ideologiebegrip van Althusser, het machtsbegrip van Foucault en het menselijk rechtsbegrip van Chomsky. Het verhaal probeert alle begrippen als het ware te overstijgen. De veronderstelling is dan dat je je toch lateraal van ideologie, macht en recht kunt begeven. Dat je je aan het geweld van de strijd met woorden onttrekken kunt. Nog blijft de vraag waarom je dat zou willen, en of je jezelf niet voor de gek houdt. Maar goed, binnen het verhaal van Lyotard kun je dan de 'differend' ontwaren, wat volgens Lyotard het verhaal tot een filosofisch genre maakt. Toch blijft het een 'standje', een pose als eentje in het veld van aandachttrekkende opstellingen, waarvan ik nog maar moet zien of het meer te betekenen heeft, dan het jezelf (als filosoof) naar voren dringen.

Vanuit mijn insteek - de Voortgang van de Menselijke Beschaving door toedoen van de Popcultuur - komt het nu net niet aan op het performatieve, maar op de dag na het optreden, waarop blijkt dat de beschaving een dagje verder is geholpen. Dan gaat het om een geloof in het Publieke Oordeel dat het niet overlaat aan het Volksgericht of het Grote Oordeel van de Heren der Schepping, maar aan het gezamenlijk nagenieten. Alleen het enthousiaste Publiek, dat zich van het illustere Volk van de nationale eenheid als mondig en smaakvol op een verschillende wijze onderscheidt, bepaald wat de moeite waard, goed en juist is op de lange duur. Dat kan niet aan de regenten en

wetenschappers, en ook niet aan de filosofen of de kunsthistorici worden overgelaten. Laat staan aan de smaakmakers! Dat kan de sociale werkelijkheid op z'n kop zetten; het zij zo. Ook kan het worden beïnvloed; zelfs kan het publiek worden overgehaald om enthousiast te waarderen en beleven wat het min of meer creatief wordt opgedrongen. Maar in tegenstelling tot het Volk kan geen enkel publiek aan banden worden gelegd.

Het was Immanuel Kant die de filosofie op dat spoor bracht en het was Lyotard die deze ontdekking expliceerde. Het publieke oordeel is steeds ook al een soms maar al te verrassende gebeurtenis op zich, die dan weer naarstig intellectueel moet worden geduid. Vooral als inderdaad 'het gebeurt' is en alles weer enerverend en met een opgelucht gevoel is veranderd, elke keer opnieuw. Of wanneer het gebeuren gewoon weer routine is geworden en daarmee gewoon doorgewerkt. Maar vanuit de Pop bekeken, gaat het erom uiteindelijk te proberen er tussenuit te knijpen. Om als het ware ontheemd op te gaan in de uitzinnige aanschouwing van het schouwspel dat Leven in een Cultuur heet. Dat schept een extase waarin men tegenwoordig zo lang mogelijk opgaat en dat ik benoem als Trance-Modernisme, al weer aan het Postmodernisme dat aan het modernisme inherent was - voorbij. Trance-Modern noem ik alle tegenwoordige cultuuruitingen die weer een gevoel van het Sublieme opwekken, een gevoel van verrukking over wat men weet te bewerkstelligen. Dit geldt vooral voor nieuwerwetse architectonische hoogstandjes, mogelijk gemaakt door het computergestuurde design dat in de zeventiger jaren ontstond en een stijlexplosie veroorzaakte die nog steeds niet is uitgewerkt. Die stijlomslag ontstond nogal plotseling na een tijd waarin het Moderne Bouwen in diskrediet was geraakt omdat de moderne gebouwen alleen nog maar afschuw wisten op te wekken. Maar het gaat verder, omdat er een vorm van zeer gekunstelde verfijning is ontwikkeld in een wisselwerking met het koopgrage publiek dat zich door middel van de reclame op de verschijningsvorm van de producten laat aanspreken. Dit brengt een hoge mate van genot aan wat het Trance-Modernisme voortbrengt met zich mee, die van een contemplatieve aard is. De meeste producten worden allang niet meer gemaakt met het oog op het nut en de marktwaarde - om de gebruikswaarde of de ruilwaarde - maar vooral om de plezier- en identificatiewaarde die besloten ligt in de schone en sublieme vormgeving en de stijl. En dus al helemaal niet om zoiets als de 'tekenwaarde' zoals Baudrillard abusievelijk suggereert!

Het Trance-Modernisme is hetzelfde als de Spektakelmaatschappij die door de Internationale Situationisten werd voorzien en zo gehegeld. Het merkwaardige is nu dat die kritische houding er enorm toe heeft bijgedragen dat zich dat Trance-Modernisme ontwikkeld heeft, omdat het produceren en consumeren door die kritische houding een vorm heeft aangenomen van het proberen onder de prestatiedwang uit te komen. Het Trance-Modernisme bezigt allerlei vormen van ontsnappingsclausules, die voorkomen dat de bewoonde en bewerkte wereld als een gevangenis kan worden ervaren. Dat voor ogen te houden lijkt mij voor even, belangrijker. Ik zie dat Lyotard als filosoof nog niet zo gauw doen. Die vindt 'het' en toch uiteindelijk 'zichzelf' nog veel te belangrijk.

Hij heeft nog heel wat hoge noten op zijn zang, die misschien na verloop van tijd leeg klinken! Maar ach, wat beuzel ik toch, inmiddels is ook Lyotard al weer ter ziele en is het publiek hem niet eens vergeten, omdat het hem nooit heeft gekend en alleen zijn term 'Postmodernisme' slechts als een door Lyotard toch zo onbedoelde stijloppvatting heeft aangemerkt! Alles is vergankelijk, ook het denken, hoe het zich ook steeds een alom tegenwoordige geldigheid toedenkt van eeuwige waarden.

een mogelijke vorm van postmoderne kritiek?

Lyotard's grote beperking lijkt me juist te liggen in de veronderstelling van het figurele als het postmoderne aspect van al het moderne, als aanvulling op de concrete betekenis van zaken in een tijd waarin er sprake zou zijn van een incommensurabiliteit, van een volkomen uitsluiten van gedeelde standpunten en aanspraken die nopen tot een sprakeloos respect. Bestaan die veronderstelde differends wel echt, zijn de standpunten wel zo incommensurabel? Om maar eens te beginnen met de tegenwoordig meest schrijnende tegenstelling: die tussen de aanspraken van de islam op het ware geloof en die van de ongelovige, de agnost of atheïst, op het omgekeerde. De Koran verdoemt de ongelovige en belastert en vervloekt hem. Maar het uiteindelijke oordeel wordt overgelaten aan Allah, die mogelijk alleen heeft gesproken via het goddelijk geïnspireerde Heilige Boek en in wiens hoedanigheid geen sterveling mag treden! Dus wat dan nog, zo lang er nog niet op leven en dood wordt gevochten om de aardse goederen en bodemschatten!

De verschillende geloofsopvattingen bestrijden elkaar niet perse maar beleven hun religies bijna steeds redelijk vredig naast elkaar. De staat Israël is hierop een uitzondering omdat na de Holocaust de Joodse kolonisten een soort vrijstaat probeerden te stichten en daarbij de oorspronkelijke islamitische bevolking van hun woonplaatsen beroofden. (Hier zou men kunnen spreken van een Differend, al benoemt Lyotard dat niet met name, misschien wel omdat de Geschiedenis heeft geleerd dat de tegenstellingen zich niet laten temperen met wijze lessen. Israël moest zich met hulp van de VS tot een militaire macht ontwikkelen met een nucleaire afschrikking achter de hand.) Een van die geloven is de Islam, gebaseerd op een absolute en ernstige vorm van discriminatie, namelijk die van niet-religieuze mensen. En een andere - het Joodse Geloof - is er een die een volk op een uitzonderlijk voetstuk plaatst als zijnde uitverkoren door de Schepper. Dat maakt hun culturele verschil uit en af en toe leidt het ertoe dat ze elkaar in zulke mate niet uit kunnen staan dat ze elkaar te lijf gaan. Hier moet het verhelderende inzicht genoemd worden dat Norbert Elias - zelf van Joodse komaf - ons heeft geleverd over het effect van exclusief denken, van het uitsluiten of discrimineren. De exclusief denkende cultuur meet zichzelf af aan haar meest hoogstaande vertegenwoordigers en meet de buitengesloten cultuur af aan diens meest laagstaande. De

buitengesloten cultuur gaat nu in confrontatie met de overheersende cultuur zich vrij algemeen gedragen naar de vorm die hun meest laagstaande vertegenwoordigers hebben aangenomen! Maar onder moderne omstandigheden en met name na de verwoestend barbaarse Tweede Wereldoorlog is op dit punt iets wezenlijk veranderd. De Westerse Beschaving is overgegaan tot inclusief denken na het verwerken van de Holocaust! Natuurlijk is er maar al te vaak toch sprake van walging binnen de eigen kring die tot drastische uitsluiting aanleiding geeft. Maar daarbuiten heersen de omgangsvormen van de publieke ruimte. En die omgangsvormen berusten op vaak niet geëxpliciteerde vormen van beschaving, van zogenaamd wederzijds respect, dat allereerst door de voormannen en -vrouwen wordt betracht en door diverse rechtstelsels bewaakt en in acht gehouden wordt in samenwerking met een toezichtstelsel dat op algemeen geformuleerde gedragscodes is gebaseerd. Dan is de 'differend' een kwestie van het vervuilde vaarwater. En het al of niet gebruik van corrigerend geweld een kwestie van de beschikking over overrompelend wapentuig en militaire middelen, als het overheersende machtsblok dat nodig acht!

Maar de meeste geweldsuitbarstingen lijken tegenwoordig vaak niet meer dan een uitbarsting van amok dat meestentijds weer binnen de perken is te houden. Ooit was dat wel anders, zoals daar te noemen is: de aanleiding voor de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog, vanwege de moord op een feodale troonpretendent. Maar ook alle oorlogen in het Nabije en Midden Oosten na WOII. WOI en in nog veel sterkere mate WOII hadden de geopolitieke wereldheerschappij tot inzet. Het is de open wereldhandel die zich na WOII ontwikkelde, die deze inzetten heeft verzacht, hoewel wel onder invloed van een technologische en politieke dominantie van de VS.

Al te vaak zijn het puur figurele verschillen die mensen uit walging voor elkaar nopen elkaar buiten te sluiten en letterlijk of vooral figuurlijk de hersens in te slaan, met alle mogelijke gevolgen. Zo is toch het onderscheid in de rituelen waarin de christenen hun God belijden of de manier waarop de moslims dat doen niet meer dan figureel te noemen. Hun oorlogen gaan dan ook vooral om de figurele verschillen die hun onderscheid uitmaken en aanzet zijn tot een mateloze woede, een woede die klaarblijkelijk een fundamenteel menselijk affect is. Maar evenzogoed zijn die figurele verschillen ook aanleiding om zich om elkaar te bekommeren en in te zien dat de verschillen niet onoverbrugbaar zijn maar juist inspirerend. Ergens speelt daar zoiets als het verschil in de aandrang tot Eros of Thanatos doorheen. Maar het was beslist het principe van Eros dat de ontwikkeling van de Beschaving voedde; niet Thanatos! Het waren de zich beschavende klassieke Grieken die ons redelijk en inclusief denkende westerlingen dat inzicht leverden.

Ook worden die figurele verschillen met verhalen verbonden die de verschillen heiligen en de onderlinge verbondenheid in absolute zin tot uitdrukking brengen. De Joodse mythologie is daarvan bij uitstek het voorbeeld. Daarin wordt de Godsbeleving hecht met een unieke volksbeleving verbonden, al zijn de wetten die de godsbeleving oplegt algemeen geldig. De Koran pakt dezelfde mythologie weer op, maar zet

dat uit over alle andere volkeren met een verwante afstamming. Alleen geschiedkundig kunnen we daar vat op krijgen door in te zien dat beide religieuze interpretaties zich betrekken op een hoogst figurele cultuur die er aan voorafgaat, namelijk op die van de antieke Egyptenaren waarin de vorsten zichzelf een goddelijke status toematen, zodat een gediensstige priesterkaste het volk aan de leiband kon leggen en de overwonnen volkeren tot slavernij kon dwingen. Dit berustte niet alleen op militaire macht en de beschikking over uitzonderlijke militaire middelen. Integendeel, die macht en middelen vloeiden er uit voort in samenhang met een strakke structurering van de maatschappij. Maar dat noopte de overwonnen volkeren, waarvan het Joodse volk er een was, tot een figureel verzet om daarmee hun afzijdigheid te kunnen onderstrepen. Dit alles maakt duidelijk wat de verschillen in de volksverhalen tot inzet heeft. Het is onder moderne verhoudingen dat deze inzetten in de achttiende eeuw na Christus, totaal van karakter veranderden, omdat de verhalen vanaf dat moment betrekking krijgen op de persoonlijke verschillen - op het persoonlijk onderscheid op zich - die zich uitdrukt in smaak en stijl. En dat werd mogelijk door een teruggrijpen op de Ideeënwereld van de Griekse Filosofen, waartoe het zich langzaam ontwikkelende mercantilisme de aanleiding was.

Is dat allemaal zo omdat er tegenwoordig en sinds Hiroshima te veel op het spel staat? Dat denk ik toch niet. Ik denk dat het de voortgang van de Menselijke Beschaving zelf is die dat reguleert en dat heeft een zeer lange geschiedenis die Lyotard nogal naar de achtergrond heeft gedrukt in zijn betoog. Die geschiedenis begint met het doorbreken van traditionele en religieuze aanspraken, zo'n drieduizend jaar geleden, ongeveer tegelijkertijd in Hindoeïstische India en Antiek Griekenland. Dit had weer te maken met het formuleren van de onmogelijkheid van het verschil tussen Lichaam en Ziel en de onzinnigheid van het veronderstellen van een hiernamaals dat aan het aardse bestaan zijn zin en betekenis zou verlenen. In India werden deze inzichten het eerst en eigenlijk nog steeds uitsluitend door de stroming van de Lokayata (waarvan nota bene de letterlijke betekenis 'Filosofie van het Volk' als eerste materialistisch getinte filosofische stroming op aarde) tot uitdrukking gebracht. De Griekse materialistische filosoof Heraclitus bracht deze inzichten naar Griekenland, waarna het vervolgens de Epicuristen waren die deze inzichten voor het eerst wisten uit te werken in een sociaal afzijdig verband. Beide filosofische stromingen werden in Rome in de ban gedaan en konden zich alleen in grote afzondering handhaven. De Epicuristen richtten daartoe in Athene hun eerste afgezonderde tuin in, waarin ze met elkaar konden verkeren en filosoferen. Pas met het Modernisme werd de ban gebroken. Toen werden die tuinen als het ware ook voor het volk, of beter nog het publiek, opengesteld en zo ontstond de Publiek Ruimte, de Moderne Agora!

Welnu: Ik denk dat het niet gaat om het benadrukken van het figurele als een samenstel van losse postmoderne stijlelementen die het modernisme begeleiden. Alles is juist ook in het figurele al per definitie modern te noemen en dat komt omdat een ontwikkelde vorm van Beschaving er voor heeft gezorgd in de loop van een lange Geschiedenis

dat verschillende vormen van cultuur elkaar de ruimte laten, omdat eenvoudig blijkt dat ze op den duur elkaar niet hoeven te bijten. Al is in hun aanvankelijk apart beleden beleving dat nog wel zo, omdat culturen zich ook tegen elkaar afzetten ter versterking van de eigen identiteit. Maar het is de algemene vorm van Beschaving die dat meewarig afdoet als een barbaarse aberratie. In die zin is de staat Israël nog niet Modern en zeker niet Postmodern, laat staan Trance-Modern te noemen. Cultuur is met de opkomst en het dominant worden van het Modernisme niet langer verbonden met volkeren die elkaar bestrijden, maar met publieken die nooit of alleen ogenschijnlijk, onderling veldslagen uitvoeren, maar, integendeel, elkaar uitdagen en beïnvloeden en zo allengs bewonderend en verwonderd in elkaar opgaan, wat ik wil aanduiden als een wereldwijde vorm van Tranzz-Fusion, als het extatisch toedienen van vreemd cultureel bloed! O, denk dan niet dat alle cultuur gelijkvormig en gelijkgestemd zal worden. Wat een achterlijke veronderstelling zou dat zijn; welnee, alles wordt oneindig veelvormig vooral op figureel niveau, wat zich volstrekt niet weerbarstig verhoudt tot het steeds weer veranderende en verdiepende moderne begrip als gevolg van de moderne redelijkheid.

Wat me dan met name benauwd is de manier waarop de zogenaamd postmoderne filosofen moderne publieke uitgelatenheid probeerden af te doen. Ze trekken zich stoïcijns terug. Ze denken dat de zorg voor het zelf en het geloof in een vermeende wijsheid hen kan redden. Ze moeten toch beter weten, want ook Seneca diende zichzelf van het leven te beroven toen Nero hem daartoe verplichtte. Nero, dezelfde wereldlijke keizer die hij van wijs advies had mogen voorzien. Dat was zo in de tijd van de militair berekenende Romeinen en de beheersende Senaat. Maar die tijden zijn volledig voorbij nu het Veelvormige Publiek regeert via de media. De Postmodernen weten 'het populair gebeuren' eigenlijk niet positief te duiden en doen in een poging om onder de publieke maatstaf uit te komen, meer alsof ze niet langer avantgardistisch, maar eerder onverbeterlijke en betweterige apres-gardisten zijn, die zich geroepen voelen absoluut gekoesterde wijsheden te bewaken. Vaak zijn het misnoegde misantropen, die achteraf het aanstekelijke publieke schouwspel dat Beschaving voortbrengt, verandert en verder drijft, proberen te geringschatten? Waarom; waarin zijn ze teleurgesteld? In wat het moderne publieke gebeuren vermocht of in wat het aan bevrijdende vermogens heeft losgemaakt; of staren ze zich juist volledig blind op het potentieel aan destructie en gezaaid wantrouwen en verdeeldheid?

Ik denk dat er nog een belangrijke aanleiding voor het postmoderne denken valt te benoemen. De Postmodernen zijn allen door de Tweede Wereldoorlog heengegaan en getekend. Zij hebben vaak als jongelingen ondervonden hoe de Westerse Beschaving in het omgekeerde kan omslaan. Ze hebben gezien en vaak aan den lijve ondervonden wat de oorlogsmachinerie aanrichtte en hoe je je maar had te voegen naar de leiding van het land of volk waartoe je behoorde. Een filosoof als Paul Virilio staart zich bijvoorbeeld daar nog steeds op blind en ziet in die oorlogsmachinerie de motor voor elke vorm van versnelling, terwijl allang niets minder waar is. Sinds de zestiger jaren is dat de

vreedzame co-existentie van uiteenlopende populaire cultuurvormen geworden, met de nadruk op het vrijmoedig communiceren en het elkaar zo optimaal mogelijk bezig houden en vooral onderhouden en verzorgen! Nu is ook het versnellen allang niet meer de maat; het versnellen is nauwelijks nog toegenomen sinds WOII, in tegenstelling tot het tot het miniemste minisculiseren van de maat van de technologie, de nanologisering. Samen met de vergaande doorontwikkeling van de databasetechnologie, waar de digitalisering en robotisering maar een enkel aspect van zijn, heeft dit alles onze wereld van techniek een heel ander, haast sciencefiction achtig aanzien gegeven. Deze technologieën zijn inderdaad, zoals Virilio stelt, in nauwe samenhang met de oorlogsindustrie ontwikkeld en die ontwikkeling begon aan beide zijden van het oorlogsfront in WOII. Maar na de oorlog wist het particulier initiatief deze technologieën heel daadkrachtig te veralgemeniseren en populariseren, wat uitgroeide tot een samenstel van gigantische concerns met monopolistische trekjes als staatjes op zichzelf, opererend in een apart wereldwijd communicatienetwerk.

Een dieperliggende aanleiding is de teloorgang van het optimisme van Nietzsches en het elan van de Futuristische aankondiging van de Übermensch, de asociale superman. Nietzsche verwarde het niet gelijk zijn met het voor iedereen hebben van gelijke rechten en evenzo van de particuliere doodzonde met de algemene zorgplicht. Zijn veronderstelling van de Wil tot Macht werd opgepikt door Foucault die er de structuur van blootlegde als maatschappelijk georganiseerd strak geregisseerd geheel met een open karakter. Maar Foucault ontging het dat Nietzsche die door de redelijkheid wilde laten beteugelen. Nietzsche stelt de Christelijke moraal aan de kaak en looft die van de Islam. Dat kan hij doen door niet de politieke implicaties van de Roomse Leer in beschouwing te nemen, terwijl die nu juist in zijn tijd door de toenmalige paus in de encycliek De Rerum Novarum in een corporatistische oproep tot maatschappelijke eenheid werd vertaald die hem zou hebben moeten bevalen. Foucault herhaalt die foute inschatting van de daadkracht van de Islam in de zeventiger jaren bij het ophemelen van Ayatollah Khomeini in diens strijd tegen de Sjah van Perzië, Iran's volksvijand nummer een. Maar het draait allang niet meer om de macht maar om het scheppend vermogen! Dit is een vorm van hopeloos negativisme ook al veronderstelde F. nog dat het een vorm van pragmatisch positivisme zou zijn. Bij Baudrillard kwam het negativisme in alle schijn en beklemming bovendrijven. De macht is in diens ogen machteloos geworden en de mediacultuur verstikkend en verstenend. Maar niets is minder waar gebleken! Het probleem van nu is dat opnieuw de verveling - de 'spleen' van Baudelaire', de eerste trance-modernist avant-la-lettre - toeslaat door de eindeloze herhaling van alle uitzinnig beleefde vrijheden!

Maar de angst van vroeger voor het onder de voet lopende soldatenvolk heeft zich bij de postmodern en helaas omgezet in een angst en afkeer voor het tomeloos opgewonden en vrijgevochten Publiek en haar stekelige oordeelsvermogen, waar zij zich maar moeizaam naar kunnen voegen. De kwaadardige opkomst van het extremistische terrorisme hebben ze nooit zien aankomen, laat staan dat ze het hebben afgekeurd!

Integendeel, af en toe werd er met name met het linkse terrorisme mee geheuld, al is dat nu gelukkig een zachte dood gestorven. Ze vrezen nog steeds de herinvoering of wederopstanding van het volksgericht dat het losbandige publiek zou kunnen aanrichten via door de media opgeklopte vreemdelingenhaat en andere vormen van bittere onverdraagzaamheid. Sinds de zestiger jaren speelt dat alle regenten en oordeelvormers parten, terwijl de maffiose kapitaalbaronnen er zo lang het goed gaat en zij zich weten te verbergen, er mee weg komen, zich onpersoonlijk achter 'wetsystemen' verbergend! (Met dank aan Virilio voor dit briljante inzicht.) Maar sinds die jaren wordt juist meer en meer een bittere vorm van onverdraagzaamheid door bepaalde groepen vreemdelingen binnen onze westerse samenlevingen botgevierd middels verschrikkelijke aanslagen op publieke figuren en verworvenheden, met een vermeende claim op onterechte discriminatie of - wat nog aanmatigender en gevaarlijker is - absolute religieuze superioriteit. (Ik roep voor even maar weer de herinnering op aan wat Elias heeft verondersteld over het effect van exclusief denken.) Dat heeft tot nu toe nog maar een enkele tegenactie opgewekt en dat was er in al zijn gruwelijkheid eentje uitgevoerd door een geïsoleerde, ontspoorde en onbewaakte gek in een afgelegen, welvarend en hoogst beschaafd Poolland, op de zondebokken bij uitstek: de sociaal democratische jongeren die zouden meeheulen met de islamisering van West-Europa, getypeerd als Sociaal-Arabisme.

Het verbluffende is nu net dat al die zich van elkaar uitdrukkelijk onderscheidende publieken nooit blijken geven van een verlangen om de oorlog en het onderling elkaar uitroeien weer in gang te zetten. Integendeel, al die publieken willen allemaal nog steeds niets liever dan uitbundig ongestoord en op hun eigen wijze, publiekelijk van het leven en de moderne voortbrengselen genieten. En dat bewijst dat ze worden gevoed door een epicuristisch besef en niet door zoiets als het nastreven van de stoïcijnse wijsheid en de zorg voor het zelf! Dat wordt gevoed door een houding die voor het eerst in de VS is opgedoken na de oorlog om de toch stoïcijnse afkeer van alles wat vooraf ging uit te drukken: de houding van de Wilde Eenling, die mateloos de Popcultuur tot leven heeft gebracht. Die wildheid betreft niet een moderne interpretatie van het door Levi-Strauss geëmancipeerde 'Wilde denken', maar een 'de zinnen te buiten gaan' middels taboedoorbrekend en vooral aanstekelijk en tegelijk aanstootgevend gedrag, dat overal opvalt als hoogst vrijmoedig. Gedrag dat daarom tot navolging uitnodigt op het idolate af.

Er rest dan nog iets extra op te merken. Lyotard veronderstelde dat er geen grote verhalen meer zijn, geen overheersende vertogen. Ik vrees dat hij een blinde vlek vertoont voor een belangrijk, misschien wel essentieel element van de werkelijk Postmoderne Conditie. In die conditie prevaleert toch zeker een zeer sterke hang naar hedonisme, maar dat is nog niet het overheersende vertoog op de achtergrond. In de vijftiende en zestiende eeuw kwam met de opkomst van het modernisme het vertoog over de bevrijding (zoals Herbert Marcuse dat noemde en waarvan Jean Starobinski de ontdekking en ontwikkeling traceerde) in zwang, aanvankelijk door hogere klassen die vaak heimelijk een ware hang naar hedonisme botvierden en daarmee vaak tegelijk het gedrag van de lagere

kasten afdoend als achterlijk en barbaars. Hoewel, toch zeker Markies De Sade is in dat opzicht een uitzonderlijk figuur! Maar De Sade's hedonisme en materialisme is er nog een van een je te buiten gaan aan de lusten, dus aan een verlustigen ook in de meest perverse zin, mogelijk ten koste van ander leven. Al was dat dan in literaire vorm, dus figureel en dus toch onschuldig.

Maar hier kan het niet om te doen zijn als we willen beklemtonen dat het om het geschiedkundig traceren van het ontwikkelen van de Beschaving gaat wat het bijzondere van de mensheid, van het menselijk zijn, uitmaakt. Want wat is dan 'beschaving' en 'de stand daarvan'? Welnu, ik denk dat het helemaal niet moeilijk is dat algemeen menselijk te benoemen, los nog van een juridische benoeming in de zin van 'Rechten van de Mens'. Foucault kwam op het eind van zijn leven via het bestuderen van de Klassieken op het spoor van het belang van 'de zorg voor het zelf', ontleend aan de wijsheden van de stoïcijnen, Seneca in het bijzonder. Maar die zelfzorg vereist allereerst een mogelijkheid dat zelfstandig toch maar aan te kunnen binnen een gediensstige maatschappelijk stand van zaken. De zorg in het algemeen is beslist en kwestie die ons allen niet zozeer op ons zelf maar eerder op elkaar terugwerpt. Het is dan de stand van de mogelijkheid tot Algemene Zorg die de stand van de Beschaving onderbouwt. Het gaat dan juist om de mogelijkheden van de Zorg in medische en sociale zin voor elkaar in wederkerigheid die de maat vormt voor de stand van de Beschaving. Die Zorg betreft dan ook de zorgvuldige voortbrenging en openbare beschikbaarstelling van noodzakelijke of gewenste producten door middel van de Markt of de Overheid.

Het lijkt me evident dat er wat dat betreft sinds WOII iets heel belangwekkends heeft plaatsgevonden. Vooral op medisch vlak en het in samenhang daarmee ontwikkelen van een sociale en medische ethiek, heeft zich in de termen van Foucault een zeer hoogstaand 'dispositief' ontwikkeld. Dat wordt nu vanuit de Westerse wereld verspreid, maar had zich ook helemaal los daarvan in de alternatieve socialistische maatschappij ontwikkeld, hoezeer die ook in verval is geraakt. Dit ging allemaal in samenhang met het ontstaan van een nieuw elan in de VS en West-Europa in het vrije ondernemen door het tegelijkertijd ontstaan van een ander dispositief: een patroon een enorm moderniserend consumeren. Foucault zag het ontwikkelen van dergelijke 'dispositieven' als een vorm van verknopen van de macht in allerlei netwerken. Ik denk nu dat los daarvan (en van de geschiedkundige ontwikkelingen), mag worden gesteld dat de stand van die Zorg en het Patroon van Consumeren in samenhang met de gangbaar gemaakte Ethiek, waarbij de Filosofie steeds een belangrijke rol vervult, een absoluut menselijk maat vormt voor die stand van de Beschaving en dat die stand nu juist tegenwoordig het Grote Algemene Verhaal weerspiegeld waarvan Lyotard zo'n 35 jaar geleden veronderstelde dat het verloren zou zijn gegaan. Zoiets is mogelijk geworden omdat de strijd om het naakte bestaan door de voortgang van ontwikkeling van de stand van de Productie voor de Westerse maatschappij als geheel op de achtergrond is geraakt: dat houdt ons ten minste niet meer voortdurend bezig, dus hebben we nu

allemaal tijd voor de leegte van het bestaan. Het machtsverhaal is te simpel omdat dat het Verhaal van de Beschaving wel erg negatief inkleurt en al te zeer inperkt. Foucault staarde zich blind op een enkel aspect, een enkele verhaallijn! Dat Grote Verhaal wordt dus ook niet uitgemaakt door de liberalistische beginselen die algemeen gangbaar zouden zijn geworden en daarmee de geschiedenis zouden hebben opgeheven, zoals later onder meer verondersteld is door Francis Fukuyama. Dat Liberalisme is zeker niet meer algemeen geldig, maar juist ondergeschikt aan de verschillen in staatkundige belangen. Het is die stand van de Zorg en de Consumptie die algemeen geldig is geworden en in die zin de staatshuishoudingen wereldwijd aanstuurt. En het is dan het historisch beschrijven van die Zorg en het patroon van navenante Consumptie die dat Grote Verhaal oplevert. Dat verreweg de meeste staten dan het ontwikkelen van die Zorg hebben proberen te bekostigen met steeds maar verder oplopende staatsleningen in plaats van het heffen van sociale belastingen is dan weer iets wat de ontwikkeling van die Zorg weer in gevaar brengt. Hier laat zich het kapitalistische belang in een globalistische context gelden, dat steeds weer opnieuw alleen de kant van de Consumptie in de economische ontwikkeling aanstuurt, maar bij een verzadiging van de markt en een tempering van de economische vooruitgang op een Economische Crisis uitloopt die al honderden jaren steeds weer opnieuw de wereldeconomie in gevaar brengt. Hoewel de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter ooit aan het begin van de ontwikkeling van de Amerikaanse Consumptieve Welvaartstaat veronderstelde dat het ontwikkelen van een vorm van Socialisme onontkoombaar was, is inmiddels gebleken dat zo iets niet is gebeurd en ook dat zo iets hiervoor geen oplossing zal vormen. Het reëel bestaande Socialisme bleek immers door dezelfde crisistendens te zijn behept, naast allerlei vormen van barbaarse anti-zorg en onbeschaafdheid!

De voortgang van de Menselijke Beschaving wordt vormgegeven door de ontwikkeling van de Sociale Zorg zowel in technisch als in sociaal/medische als in economische zin. En wel onder invloed van het hanteren van een hoogstaande vorm van ethiek. Voor het ontwikkelen van die ethiek waren hier in Nederland figuren als Erasmus en Spinoza en de verspreiding van boeken als 'De lof der Zotheid' of de 'Ethica' mijlpalen. Deze boekwerken creëerden hier inderdaad een bijzondere vorm van Ethiek, die de socioloog Max Weber in de vroeg twintigste eeuw typeerde als de Protestantse Ethiek. Weber zag hierin de grondslag voor de ontwikkeling van het Kapitalisme, maar dat was een wat al te bekrompen visie. Kapitalisme ontwikkelde zich in verschillende stadia overal op de wereld onder verschillende vormen van ethiek. Wat bijzonder was dat het de grondslag vormde voor het vanuit met name Nederland en vervolgens Frankrijk ontwikkelen van een aparte, hoogstaande vorm van moderne Beschaving, die voortborduurde op die van de Grieken. Zo ontstond de moderne Zorg die langzamerhand niet slechts de mensheid onderling, maar ook de rest van elk aards leven of zelfs de aarde als geheel in beschouwing nam, zoals ooit eerder dat gebeurde in de sjamanistische culturen van Centraal-Azië en Noord-Amerika tot zelfs in Australië aan toe. Eerder al vormde de Maya-beschaving zo'n hoogtepunt, maar dat was toen maar van korte duur. Het Modernisme heeft

mogelijk de potentie dit door te zetten 'tot in alle eeuwigheid' zoals de Bijbel het formuleert, of heeft althans die pretentie! Maar hiervoor was het nodig eerst via de verwerking van barbaarse wereldoorlogen tot dat inzicht te komen, alsof het zo was dat het Modernisme zich realiseerde dat het ook met een culturele doodsdraft van doen had die zou moeten worden beteugeld en vervolgens uitgebannen door het via staatstoezicht absoluut laten prevaleren van de ethiek van de sociale zorg. Want laat duidelijk zijn dat deze ontwikkeling eigenlijk nog maar van betrekkelijk korte duur is en nu al weer wordt geconfronteerd met een opkomende ondergravende tegenstroming die uit gaat van een radicaliserend exclusief religieus stelsel, te weten De Islam. Mogelijk is er toch ook geen verschil met de ineensstorting van de Maya-beschaving die geen weerstand kon bieden aan de veel meer op vernietiging en barbaarse overheersing gerichte beschavingen van de veel meer militair georganiseerde culturen van de Azteken en Tolteken. Het in stand houden van de voortgang van die hoogstaande vorm van Beschaving is voor het voortbestaan van de Mensheid en het Leven op Aarde van groot belang, maar dat is allesbehalve al een garantie gebleken. Die garantie ligt aler veel meer besloten in een navenante ontwikkeling van de Militaire Techniek en de exclusiviteit van de beschikking daarover! Daar waar momenteel zo de nadruk op wordt gelegd: de ontwikkeling van de Economie, zou wel eens veel minder doorslaggevend kunnen zijn, of mogelijk meer van de orde behoren te worden van een beperking en verdeling van de welvaart, naast die van de beperking van de wereldbevolking.

Zo bezien is de ontwikkeling van de Economie op welke schaal dan ook, ook weer een kwestie van Zorg en Ethiek!

het laatste woord

Het Zorg-en-Consumptie-verhaal is met een enkel woord toch het Grote Verhaal, het meta-narratief van onze tijd. Maar daar zijn andere moderne tijden aan vooraf gegaan met andere woorden en begrippen als leidraad. In het begin van de moderne tijd vormden de begrippen Vrijheid en Gewin de beginselen voor elke vorm van vernieuwing op welk vlak dan ook. Deze begrippen kwamen centraal te staan in het denken van de burgerij in het verzet tegen de totalitaire tot zelfs de verlichte adel. Toen de Feodaliteit was ontmanteld voegden de vroegere feodale volkeren zich vervolgens samen in Staten onder een bepaalde democratische Constitutie in een maatschappelijke ordening. Maar de Ondernemingszin werd de motor van de vooruitgang met als tegenhanger de Creatieve Destructie. De tegenstelling tussen Kapitaal en Arbeid, die dat met zich meebracht werd aanleiding voor de Pacificatie middels de instelling van de Staatszorg, die de ongebreidelde en onbeschaamde ondernemingszin inbond. Allengs werd toen - en dat is nog maar een veertigtal jaren geleden - het Financieel Beheer de bindende en regulerende factor. Gewin werd voortaan afgeroomd of beleend ter financiering van die Zorg.

Wat we nu meemaken is dat door de innovatie van de Zorg de kosten zo zijn opgelopen dat het leenstelsel het dreigt te begeven. De Staten lenen jaar na jaar meer bij dan nodig is voor de aflossingen en rente op de leningen en daarmee dreigt de Particuliere Sector die het geld en de waarde (van met name het vastgoed) moet voortbrengen onder een loden last te bezwijken. Daarmee komt de vooruitgang en innovatie in gevaar. Temeer nu die particuliere sector probeert op slinks wijze onder de landelijke heffing van omzetbelasting uit tot komen door bepaalde bedrijfsonderdelen offshore te laten registreren of elders uit te besteden (outsourcen) op maar al te vaak een manier die extra investeringen en werkgelegenheid en ook riant salarissen en bonussen vergt die vaak ook op een veel goedkopere manier via 'resourcing' mogelijk is. Natuurlijk betekent dit dat als dit niet zou worden ontweken de winsten dramatisch zouden dalen of zouden omslaan in verliezen die niet gecompenseerd kunnen worden. Maar wat winst en verlies is wordt in dezelfde beweging verdoezeld. Nu zit er voor de Staten in de Wereld echter weinig anders op dan elders op de kapitaalmarkt het benodigde geld te lenen dat door deze slinkse manoeuvres is misgelopen.

Kapitaalvorming en Staatszorg komen zo op een wel erg gespannen voet met elkaar te staan, maar het moge duidelijk zijn dat belastingontduiking maar ook ontwijking niet kan worden getolereerd en dit treft de grondslagen van onze op neoliberale leest geschoeide Westerse maatschappijen. Immers ontwijking is geen strafbare zaak en een aansporing tot onaangepast gedrag van de kant van de ondernemers en kapitaalbezitters. Garantie, verbetering en uitbreiding van de Zorg vereist nu een hervorming van het Financiële Beheer, maar op een globale schaal die alle staten en alle ondernemingen tezamen aan elkaar verplichten. Maar wat ook nodig is, is het opdringen van buitenmatige bestedingen te beperken en dus de invloed van vooral de grote multinationals aan maatschappelijke eisen van noodzakelijkheid te onderwerpen. Maar hier speelt ook dat allerlei lobby's de politiek tot onverantwoorde besluiten hebben aangezet om op grote schaal grootschalige prestigeprojecten te starten die niet rendabel waren door belastingen en opbrengsten, maar door leningen op de kapitaalmarkt of zelfs via de Europese Unie werden mogelijk gemaakt. Waarbij ook vaak na verloop van jaren bleek dat de werkelijke kosten de geraamde verre overschreden zonder dat dit financieel werd verantwoord, laat staan dat de projecten tijdig konden worden gestopt. Voorbeelden te over op grote en kleine schaal, waarvan de meest in het oog lopende, het congrescentrum van Calatrava bij Valencia en de luchthaven van Brescia, die geen enkele opbrengst bleken te genereren. Maar ook de Amsterdamse metro is zo'n voorbeeld, waarbij zelfs een infrastructureel gedrocht uit de klei werd gestampt van een niet afgemaakte rondlijn en een totaal onrendabele stadslijn die waanzinnig duur zal worden, tegelijk een desastreuze ingreep in een van de meest waardevolle historische binnensteden ter wereld.

Megalomane investeringsdwang uit het recente verleden speelt nu onze westerse democratieën ernstig parten. Dat vormt het dilemma van onze tijd die Lyotard als 'Postmodern' heeft aangemerkt, maar nu blijkt

dat de termen waarin Lyotard de wereld benaderde totaal lege begrippen zijn geworden. Want zijn basisbegrip, de term 'Differend', biedt voor een opheldering van dit dilemma geen enkel houvast voor een overdenking en uitkomst.

Maar dat wil in het geheel niet zeggen dat er geen uitkomst te formuleren en implementeren valt, al vergt dat vooral een nieuw soort politieke daadkracht en helderheid, een politiek op de strepen staan dat door de huidige politieke elites al te zeer wordt ontweken, omdat ze economische en politieke taboes niet durven te doorbreken! Want het zou heel simpel zijn om het er maar op aan te laten komen door te blijven lenen op de kapitaalmarkt om bij de noodzaak tot aflossen de leenbanken te laten exploderen, teneinde die te kunnen confisqueren zonder de geldschieters, de aandeelhouders en rekeninghouders garant te stellen. Want, voilà, het ontdoken belastinggeld is dan alsnog ingevorderd, zonder enig economische terugval. En ook zonder de Staten onderling het te laten regelen door elkaars uitstaande leningen met oorlogsdreigingen ongedaan te maken, zoals vanaf Napoleon tot aan WOII is gebeurd! Voor de neoconservatieve economen die vooral netjes binnen de bestaande conventies blijven denken is dit voorlopig nog een taboe, dat dan alleen nog maar valt te doorbreken door de kortzichtigheid van die economen als handlangers van een verstarrende gevestigde orde die het om het behoud van de waarde van het kapitaalsbezit is begonnen, aan de kaak te stellen.

Hier valt de grote tegenstelling te kenschetsen die er bestond in de economische benadering van de crisis van dertiger jaren van enerzijds John Maynard Keynes - en in samenhang daarmee de politieke strategie van de 'New Deal' van de Amerikaanse president Roosevelt - en anderzijds Joseph Schumpeter. Keynes ging uit van het staatsinitiatief en het aansporen van de economie door extra staatsleningen voor extra beleid. Schumpeter walgde van de benaderingen van Keynes en Roosevelt omdat volgens Schumpeter het er steeds om gaat om het particuliere vrije ondernemerschap te stimuleren en daarbij wat overvloedig is te laten afstoten. In zijn ogen was de overheid niet tot het stimuleren van innovatie in staat en er voornamelijk op uit om het bestaande in gang te houden op een hopeloos inefficiënte, bureaucratische manier. Op een merkwaardige manier stelde de geschiedenis Keynes en Roosevelt in het gelijk. Na een gigantische kapitaalvernietiging door het bombardement op Pearl Harbor loste de crisis zich ineens wonderbaarlijk snel op. Als bij donderslag ging het hele land als een man aan de slag om onder aanvoering van de overheid een enorme oorlogsmachinerie van de grond te tillen waarbij alle politieke tegenstellingen als sneeuw voor de zon verdwenen. Plotseling was daar al het geld voor, omdat geld met kapitaalsvernietiging niet verdwijnt, maar juist hernieuwd kan worden aangewend. Schumpeter was hierover zeer verbaasd en prompt na de oorlog voorspelde hij dat het ontstaan van een veelvormig socialisme onontkoombaar was, als het ware nu toch heimelijk door Keynes overtuigd. En weer stelde de geschiedenis hem in het ongelijk. Want na 1950 ontwikkelde het vrije ondernemerschap met nieuw elan en razendsnel de Consumptiemaatschappij die zich als een olievlek (en via een olievlek) vanuit Amerika over de hele wereld verspreidde. Dat nieuwe

elan - een vernieuwde vorm van het Futurisme uit de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, ontdaan van de barbaarse hoogmoed en oorlogszucht - was niet beperkt tot het vrije ondernemen, het zette ook de ontwikkeling van de Politieke Cultuur op z'n kop wat alle vormen van staatsverstarring doorbrak. Binnen die Politieke Cultuur ontstond er wel een grote tegenstelling over de opvatting welke rol Amerika in de wereld te vervullen had in het verdedigen van de Waarden van het Vrije Westen. Nog steeds worstelt Amerika met dat probleem, maar het is geen schisma, geen scheiden der geesten, meer.

Schumpeter had dus niet het historisch gelijk aan zijn kant, maar wel het morele gelijk. Hij kritiseerde Marx en de marxisten om hun belabberde economische inzichten, hoewel hun sociale inzichten waren te waarderen. Marx ging uit van een fundamentele tegenstelling tussen Kapitaal en Arbeid en van een ontwikkeling van de Maatschappij door de klassenstrijd. Marx zag in de staat een instrument van de heersende of dominante klasse, de bourgeoisie, en voorzag een afsterven van de staat door een niet te stoppen socialistische revolutie. Schumpeter demonstreerde dat er geen fundamenteel verschil tussen de arbeidersbeweging die op advies van Marx - 'proletariers aller landen verenigd U' - was ontstaan en de werkgevers en kapitaalverstrekkers als een enkel blok. Beide onderhandelen de tegenstellingen uit in wederzijds belang! In feite sluit Schumpeter dus aan bij de kritiek van de eerste socialist en grondlegger van de Sociaaldemocratie Ferdinand Lasalle op de marxisten. Lasalle streed vooral voor het kiesrecht en wilde de arbeidersbeweging een belangrijke stem geven in het parlement, in dit geval het Duitse, om de staat te kunnen hervormen ten bate van de minderbedeelden. Lasalle beschouwde de staat allereerst als een rechtssysteem waarop invloed was uit te oefenen.

Marx veronderstelde dat de bedrijven zouden expanderen en de winstmarges zouden dalen om zo een soort monopoliesocialisme te laten ontstaan. Merkwaardig genoeg is dat in feite door toedoen van de Bolsjewieken in de USSR gebeurd. Maar Schumpeter zag dit samen met zijn vriend Max Weber, weer als een bijzonder interessant experiment. Dat was het niet in de zin zoals zij dachten, want het demonstreerde dat zo'n monopoliestaat meteen leidt tot gruwelijk machtsmisbruik en het uitschakelen van de volkswil en de democratie. Het zijn dan schimmige en maffiose elites en bureaucraten die alles bepalen, zoals trouwens ook in kapitalistische monopolies het geval is op exact dezelfde wijze. Maar Schumpeter meende uitdrukkelijk dat het vrije ondernemerschap de maatschappij ontwikkelt en niet met de kapitaalsverstrekkers en het management moet worden verward. Dat is een volkomen juist en doorslaggevend inzicht. Maar wat zowel Marx als Schumpeter ontging is dat het de kapitaalsverstrekkers niet gaat om de winsten en de waarde en kapitalisering van de productieve middelen die op de balansen van de vennootschappen staat als zogenaamde boekwaarde en bedrijfskapitaal. Het draait in een Kapitalistische Economie nauwelijks om de eigendom van de productiemiddelen, zoals Marx stelde, maar om de waarde van alle onroerende goederen in het algemeen. Dus om het te kapitaliseren bezit en de spelletjes op de kapitaalsmarkt die daarmee kunnen worden gespeeld als uitbuiting van het stijgen van de waarde op de

kapitaalmarkt. Zoiets is in een Socialistische Economie niet meer mogelijk, wat ook betekent dat hierdoor de aanzwengeling van het particulier initiatief door het beschikbaar stellen van het overtollige kapitaal in deze vorm van economie achterwege blijft. Vandaar de stagnatie van de USSR. Maar de waarde van onroerend goed kan door een ramp ook plotseling verdampen of door een verzadiging van de markt vanwege het blokkeren van de vraag flink gaan dalen. Een klassieke crisis is dan het gevolg die tot een totale ineenstorting van de Kapitalistische Economie kan leiden door de chaos die het gevolg is. Om dan na verloop van tijd het proces van kapitaalsvermeerdering weer opnieuw te kunnen opstarten, of alsnog door de shock van de crisis voor een andere vorm van mogelijk stabielere economisch wederopbouw te kiezen. Want dat de Kapitalistisch Economie een labiele maatschappij voortbrengt met een ogenschijnlijk autonome logica van ontwikkeling en destructie, waarin de mensen het nauwelijks voor het kiezen hebben, moge de laatste paar eeuwen duidelijk zijn geworden.

Na WOII was Schumpeter hiervan heel erg doordrongen en hij opteerde voor een hybride vorm van Kapitalisme en Socialisme zoals hij dat in Engeland voor de oorlog al had zien ontstaan. Dit leidde tot de grote invloed van de Sociaaldemocratie op de wederopbouw van West-Europa. Maar toch had Schumpeter het op termijn verkeerd gezien. Het voortwoekerende vrije ondernemers syndicaat - een groep van met elkaar hevig concurrerende ondernemers - nam lustig het heft weer in handen bij het ontwikkelen van de Consumptiemaatschappij. Natuurlijk belust op winst en het snel verwerven van kapitaal en bezit, maar ook wel zo sportief om elk verlies te nemen, wat het aardige is van de zelfstandige en gewiekste ondernemer! Maar de Sociaaldemocratie bleef ervoor zorgen dat zich daarnaast een Verzorgingsstaat ontwikkelde met allengs een eminente, hoogstaande stand van persoonlijke en sociale zorg die steeds efficiënter werkte. Nu verkeren we echter in een fase dat die Verzorgingsstaat weer in gevaar wordt gebracht door de grote verschillen in inkomens tussen die van de gewone werkers en de hoger opgeleide specialisten. Want uiteindelijk blijft ook overeind dat het verschil tussen meer- en minderbedeelden, tussen kapitaalarmen en kapitaalkrachtigen als motor voor een Maatschappij in de richting van het steeds maar weer vermeerderen van het bezit een niet te stoppen proces blijkt. Voor het begrip van dit economisch principe moeten we teruggrijpen op de inzichten van Adam Smith, geformuleerd in 'The Wealth of Nations'. Maar hier toont zich een wel heel belangwekkende inzet van Marx; het opheffen van die verschillen in een socialisering, die gaandeweg vanzelf wel zou blijken op te treden, al moest ervoor hard gevochten worden. Het marxistische begrip van de arbeidswaarde speelt in dit alles en dus ook in algemeen economisch zin geen enkele rol. De waarde van een product wordt via vraag en aanbod op de markt bepaald en niet door de hoeveelheid arbeidsuren die de productie ervan vereist, ook niet op de lange duur. Schumpeter had op dit punt groot gelijk; het veronderstelde 'warenfetish' was de grootste misser van Marx. Overigens geldt hetzelfde voor het aan de liberale econoom Ricardo ontleende 'ijzeren' marxistische dogma dat het loon van de werker op diens 'reproductie' - het minimum niveau van levensonderhoud - is afgestemd.

Ook de lonen worden in een proces van onderhandelen bepaald, waarbij de werkgevers in het belang van de kapitaalverstrekkers de winstmarges in de gaten houden, wat bepaald hoeveel loon de vakbonden en de individuele werkers in de wacht kunnen slepen en of zij eventueel te vervangen of af te danken zijn. Maar ook de werkgevers hebben belang bij hogere lonen omdat dat de koopkracht bepaalt die nodig is voor de afzet van de producten.

Het Kapitalisme is dus een maatschappelijk systeem van onderhandelen en terugkoppelen, waarbij absolute verschilligheid – een differend in de termen van Lyotard – zeker economisch niet optreedt. Integendeel, de economische elkaar tegenstrevende partijen zijn tegelijkertijd tot elkaar veroordeeld. Waarin Schumpeter en Marx dan weer met elkaar overeenstemden was de opvatting dat de wetenschap van de Economie een Historische wetenschap was. Volgens Schumpeter dan een kwestie van praktische analyses. Volgens Marx weer verklaarbaar als een vorm van materialisme van zich aan elkaar ontwikkelende tegenstrijdige principes waarmee hij het Dialectisch denken van Hegel verbond met het door Lasalle diepgaand bestudeerde denken van de Griekse wijsgeer Heraclitus. Aan dit soort quasi diepzinnigheden had Schumpeter wijselijk een broertje dood. Lyotard overigens ook.

Keynes kreeg ook nog gelijk op het punt van de aanpak van Crisis om een andere reden en dat gelijk is tegenwoordig heel gangbaar erkend. Keynes wilde de Staat laten ingrijpen in de economie door extra investeringen. Anticyclische staatsingrijpen in de economie werd dat door de economen genoemd. Welnu, de wereldstaten kunnen bemiddelen tussen de kapitaalverstrekkers en het particulier initiatief door extra te gaan lenen in plaats van de inkomsten, winsten en omzetten te belasten en daardoor de winsten onnodig te drukken. Als zij meer lenen dan nodig is voor bij lenen voor het aflossen van en de rente op de staatsleningen dan moeten ze opletten dat dit niet meer is dan de toename van hun Bruto Nationaal Product. Als ze zich hier aan houden blijkt de totale Staatschuld verhoudingsgewijs te stabiliseren, hoewel die absolute schuld natuurlijk steeds met de mate van het extra geleende geld toeneemt. Op deze manier belast de Staat het ondernemen niet, maar stuurt de economie in de richting van het beleid dat de staat er mee opzet, al is de omvang van de sturing maar beperkt! Maar zodra de economie krimpt en het Bruto Nationaal Product daalt is het feest voorbij. Dan zal er tot bezuinigingen op de staatsbestedingen moeten worden overgegaan wil het oplopen van de Staatsschuld niet uit de hand lopen. Nu kan een Staat hier toch van af zien, wachtend op betere tijden en daarmee de economie weer wat opstuwen. In een tijd van hoogconjunctuur zou dan minder moeten worden bij geleend dan nodig voor rente en aflossingen zodat de Staatschuld effectief daalt, zelfs absoluut. Deze remedie heeft na WOII steeds heel goed gewerkt en mogelijk crisissen afgezwakt of zelfs voorkomen. Al lijkt het er nu op dat het effect van deze remedie is uitgewerkt door de lange duur waarop overall in het Westen extra en meer dan de stijging van het BNP is bij geleend. De VS liepen hierin voorop in een poging hun diverse oorlogen te bekostigen. Natuurlijk is het altijd al zo dat het geld dat de wereldstaten moeten bij lenen voor rente en aflossing een gezonde

staatshuishouding in gevaar brengt. Want ware dit niet nodig dan kon er worden bij geleend voor extra beleid ter sturing van de economie en verdere ontwikkeling van de Zorg. Dat schiet er nu steeds bij in en de zaak dreigt steeds instabieler te worden. Dit komt dan door noodzakelijke extra bezuinigingen die nooit over de hele maatschappij worden uitgesmeerd maar altijd ten koste gaan van bepaalde stukken beleid, wat de ene stuk zorg tegen de andere opzet. Dan ontstaat steeds de vraag van het nut van de zorg, en ontstaan er heftige maatschappelijke discussies over het profijt van de staatsinvesteringen, waarbij lobby's het pleit voor hun belangengroepen proberen te winnen en maar al te vaak onbezonnen besluiten worden genomen waarvan de consequenties pas blijken na verloop van jaren. Differends bij de vleet!

Schumpeter had al eerder geprobeerd aan te tonen dat een wereldwijde vrije-markt economie op gespannen voet staat met het militaire imperialisme en kolonialisme van met name Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland dat tot de Eerste wereldoorlog leidde. Hij benoemde dat als de laatste heftige stuiptrekkingen van het Feodalisme. In deze opvatting trof hij Lenin als opponent, die stelde dat het internationale bankwezen dat Imperialisme in gang had gezet op basis van een wereldwijde uitbuiting van de arbeidsreserve. Lenins analyse, gebaseerd op studies verricht in het centrum van dat internationale bankwezen, Zwitserland, was een eerste schets voor wat later het Globalisme werd genoemd: de onderwerping, buiten de controle van individuele staten en hun parlementen om, aan een enkele wetmatigheid van economische interconnectie en uitwisseling van investeringskapitaal. Lenin zag dat kapitaal in hevige mate aangewend worden voor de uiterst winstgevende oorlogsmachinerie, die weer oorlogen vereiste voor de voortzetting. Alleen een wereldwijde socialistische revolutie zou dat kunnen stoppen, zo veronderstelde hij en schreef zij 'Wat te doen' om die revolutie te bewerkstelligen die eigenlijk maar toevallig ook nog plaatsvond op die ene onmogelijke plek in wereld waar dat zomaar mogelijk was: Sint-Petersburg. Wat beiden niet zagen is dat er een verschil is tussen een oorlogseconomie en een vredeseconomie. Het op vreedzame manier openen en veroveren van markten of het militair onderwerpen van vreemde en vijandige territoria zijn beide onmogelijk zonder het vrije ondernemerschap en de creatieve destructie sinds het Modernisme het Feodalisme heeft afgeschaft. Maar de relatieve economische wetten zijn in beide situaties verschillend. De oorlogseconomie is een uitzondering op de normale open vredeseconomie. In die situatie gaat een hevige mate van creatieve destructie gelijk op met een gigantische mate van kapitaalsdestructie door oorlogsschade! In beide situaties zijn de maatschappijen noodzakelijkerwijze totaal anders gedisciplineerd omdat in de oorlogssituatie de persoonlijke vrijheden en mensenrechten voorlopig worden ingeperkt of zelfs opgeschort. Schumpeter zag dit, met hulp van zijn Japan-deskundige vrouw, gebeuren in Japan, maar had dit ook kunnen zien gebeuren in Italië, Duitsland, Engeland en Rusland in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. Overall nam de ontwikkeling van de Menselijke Beschaving een draai van 180 graden en werden vijandbeelden gangbaar op de manier zoals door Elias waren geschetst.

Er waren twee atoombomben voor nodig om de wereld met een shock weer bij zinnen te brengen. Vooral in de overwinnende landen Amerika en de USSR had deze shock nog een jarenlange nawerking en werd het pad naar de verdere ontwikkeling van de Algemeen Menselijke Beschaving pas weer met volle schreden ingeslagen in de zestiger jaren van de vorige eeuw. Toen pas was alle schuld en boete, zowel in financiële als in psychosociale zin, op een voorspoedige wijze verwerkt en losten de vijandbeelden zich op in een roep om voortdurende vrede van alle kanten. In West-Europa gebeurde eigenlijk hetzelfde maar op een veel gevarieerdere en kleinere schaal, die van de Pacificatie per land en de ontwikkeling van de Europese Unie als geheel.

Het lijkt er dan veel op dat Lyotard's Postmoderne Conditie en de veronderstelling van de steeds weer te formuleren 'Differend' een voortborduren is op een algemene en nijpende oorlogssituatie die allengs en zelfs rond 1990 nogal plotseling is omgeslagen in een minstens zo complex tegendeel.

...Ongetwijfeld zal nu in Europa een nieuw soort breed gesteund Nationaal Liberaal Populisme op een zelfde soort daadkracht gaan aandringen als die welke in Amerika na Pearl Harbor de eenheid bracht. Vooral ook omdat in alle Europese landen het publiek blijft aandringen op een landelijke eigenheid. Dit is wat in Europa te gebeuren staat nu de internationale crisis weer toeslaat omdat de waarde van het vastgoed overall als gevolg van een verzadiging van de betreffende marktsector weer door de open marktwerking wordt bepaald. Want crises worden altijd ingeleid door het dalen van de waarde van het vastgoed, waarin helaas erg veel van de maatschappelijk vastgelegde kapitaalkracht in is geïnvesteerd. Drastische verwoesting van dat vastgoed, zoals in oorlogssituaties, heeft altijd een veel heilzamere uitwerking dan het maar laten door sudderen van de vastgelopen marktverhoudingen, omdat dat laatste niet tot nieuwe lucratieve investeringen aanzet. Maar met de opkomst van het Fascisme en de terugkeer van het barbarisme is dit geenszins te vergelijken! Het hedendaagse populisme is het niet te doen om het uitroeien of onderwerpen van andere, minderwaardig geachte volkeren ter meerdere eer en glorie. Integendeel, dat Populisme is het slechts te doen om zelfbescherming van de welvaart van de vrije en verantwoordelijke burgers. Dit zou wel tegenkrachten kunnen oproepen die wel gevaarlijk zijn omdat deze uit zijn op het scheppen van verwoestende chaos en verwarring. Niets minder dan dat was de inzet van de aanval van het Islamitisch Terrorisme met 9/11! Wel valt te verwachten dat de onbeschaamde manier waarop het gilde van topmanagers zich via de besloten wervingen elkaar exorbitante salarissen en bonussen hebben toebedeeld een reactie van volkswoede zal uitlokken die zich op bepaalde zondebokken zal richten... Maar al te vaak faalde het topmanagement, dat dus niet de ondernemers zelf betreft, in de afgelopen 10 jaar, door al te grote risico's te nemen met de inzet van geleend kapitaal of publieke middelen die via politieke lobby's werden mogelijk gemaakt zonder afdoende door opbrengsten te zijn gedekt. De trend tot onverantwoord investeren werd al eind jaren tachtig ingezet toen de politiek zich door de projectontwikkelaars zoetjesaan liet

inpalmen om de steden extravagant te vernieuwen, overal ter wereld. In 2003 werd de trend versterkt door de Amerikaanse overheidsinvesteringen in de oorlogen in Irak en later Afghanistan. Maar in 2007 werden de consequenties plotseling met volle kracht duidelijk toen de eerste banken het begaven en de overheden die banken moesten gaan redden door ze op te kopen. Nadien zijn de staatsschulden met name in Europa en Amerika exponentieel gegroeid, wat de economische dominantie van Europa en de VS ernstig in gevaar zal brengen. En daarmee de wereldeconomie omdat geen enkele staat, ook China niet, is gebaat bij een wankel Europa of Amerika!

In de buitenwijken van bijna alle West-Europese grote steden is de bevolking voor het overgrote deel komen te bestaan uit gastarbeidersgezinnen die vasthouden aan hun oorspronkelijke nationaliteit, veelal de Turkse, maar ook de Marokkaanse en Algerijnse, terwijl zij meestal nog strengreligieus Islamitisch zijn georganiseerd. Het gaat dan niet om het aanhangen van de Islam, maar om de vaak maffiose organisatie die hier mee samenhangt of er achter schuil gaat en gelijk opgaat met het opnieuw ontspreiden van vooral de mannelijke jongeren die niet meer door de gezinsmoraal zijn te beteugelen. Slechts een heel kleine minderheid is bekend met de Soefi-traditie of hangt dit aan, terwijl alleen de Soefibeweging iets van de Oecumene heeft begrepen die de religies bij elkaar kan brengen in een mystieke traditie. Die voor de landen vreemde en vooral achterlijke - vaak in tradities van afgesloten bergstammen voortlevende - bevolking is door de politieke elites van de jaren zeventig, veelal in een samenspraak van Liberalen, Sociaaldemocraten en Christendemocraten vaak actief in hun thuisland geworven zonder te consequenties van de grootschalige immigratie te overzien. Met name hun geloofsopvattingen staan op gespannen voet met de moderne maatschappelijke beschavingsprincipes. Natuurlijk heeft dit tot spanningen geleid, maar de West-Europese vorm van Beschaving bleek overal dermate tolerant dat opkomende fascistoïde volkshetzes onmiddellijk konden worden ingedamd of zelfs voorkomen. Voorlopig hoeft onze Westerse maatschappij deze mogelijk toch hoogst ongelukkige ontwikkeling nog geen zorgen te baren, maar verplicht wel tot vergaande bezonnenheid, wat overigens die Westerse Beschaving zal versterken. Hier betreft het bij uitstek de onmogelijke mogelijkheid van twee verschillende staatsburgerschappen, waarvan de een modern en de ander feodaal en van het daarmee samenhangende verschijnsel van verschuilen van onaangepast gedrag achter het Beschaafd Moderne.

Uiteindelijk blijkt nog steeds dat de maatschappij overal nog genoeg aan waarde voortbrengt, hoe die waarde ook maar wordt ingeschat en door pecunia wordt gerepresenteerd. Nergens zien we dat de kapitalistische economie van een land totaal instort, zoals wel gebeurde toen het Reëel Bestaande Socialisme het vanaf 1985 begaf. Maar wat we ook zien is dat de Crisis niet door het te zeer beperken van het Particulier Initiatief wordt veroorzaakt, want dat wordt meer dan ooit vrij gelaten om de markt te bespelen. Het is de cyclisch optredende verzadiging van de internationale markt en de waardedaling of zelfs - vernietiging van het vastgoed wat een Crisis veroorzaakt. De Crisis ontstaat als er ineens genoeg lijkt te zijn en iedereen redelijk is

voorzien en alleen nog maar met dwang tot consumeren lijkt te moeten worden aangezet. Dat leidt tot een economische situatie waarin ineens ook voor vastgoed de normale wetten van vraag en aanbod tot een normale prijsvorming leidden, waarbij producten die verouderen hun marktwaaarde verliezen. Want een crisis is niets anders dan een gezonde correctie op een verziekte constitutie, want een het kapitaalsbezit al te zeer bevorderende, economische orde waar al te lang op geteerd wordt. Wat er met een crisis mis is, is dat het veel te weinig geleidelijk verloopt, maar ook dat is een politieke keus onder dominantie van de kapitaal bezittende klassen.

Hier tekenen zich op Stedenbouwkundig vlak inderdaad te benoemen Differends af. De eerste betreft de zorg voor de historische stadsharten van de West-Europese steden. Door het grondrente-effect dreigt er een strenge en zorgwekkende segregatie te ontstaan, omdat de lagere en middeninkomens de stadsharten worden uitgewerkt door de marktwerking. Zo er al in de stadscentra gewoond wordt dan is dit steeds meer nog slechts voorbehouden aan de Happy Few de zich er meer en meer tegen de 'omstanders' moet verschansen. De buitenwijken dreigen zo tot getto's te vervallen voor de maatschappelijk buitengeslotenen, van het stadshart afgesloten. Daar omheen verschijnen de wijken en voorsteden voor de middenklassen, als geheel aan te duiden als Edge City, een herinterpretatie van Frank Lloyd Wrights Broadacre City. En hier verschijnt het tweede dilemma om de hoek van de binnenstad boulevard: die middenklassen vallen tussen de wal en het schip van Edge City en de binnenstad! Sociale woningbouw is niet meer betaalbaar te produceren, want het belast het staatsbudget te zwaar vanwege de extra leningen in crisistijd. Maar particuliere woningbouw is veel te duur als het van goede kwaliteit zou zijn à la de inzichten van Wright. De steden zelf zijn alleen in staat betaalbare woningbouw, zoals Wright zich dit voorstelde met zijn Usonian Houses, te produceren in de vorm van saaie uniforme bouwpakketten in een kale omgeving.

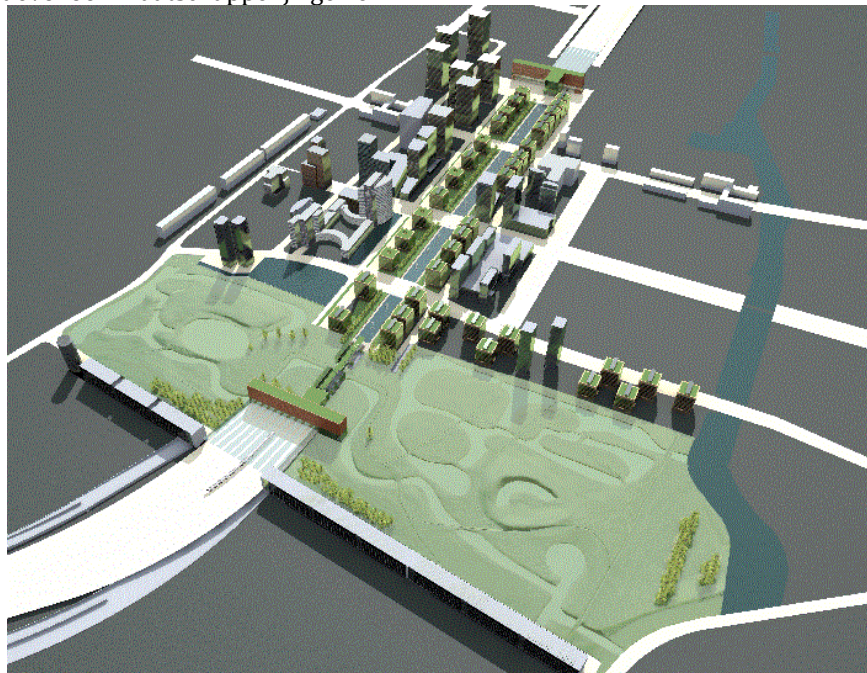
En dan komt daar altijd nog het probleem van de bereikbaarheid bij die allang niet meer alleen met de auto is op te lossen, maar noodzakelijk milieuveilig en hybride moet zijn. Hier is weer een tegenstelling in elkaar uitsluitende Stedenbouwkundige benaderingen van de moderne stad te benoemen. De benadering van de stad als georganiseerd in een rhizomorf gridsysteem, wat de Edge City kenmerkt, staat radicaal tegenover dat van de door CIAM en de Internationale Stijl zo bevorderde en bevoorrechte systeem van de Radiale Stad. Het lijkt er veel op dat het radiale stelsel spaak loopt als de bevolking van de stadsregio de miljoen overschrijdt, wat tegenwoordig al gauw het geval is. Een oplossing zou kunnen liggen in het opteren voor het bandstadconcept, zoals gepropageerd door de Russisch Constructivisten. Ziehier drie organisatieprincipes die volledig strijdig met elkaar zijn, terwijl een keus voor een van de drie de richting van de ontwikkeling onomkeerbaar maakt! Alle drie systemen hebben grote consequenties voor verschillende verkeersoplossingen, maar lossen op den duur niets op omdat congestie of chaos niet is te voorkomen bij overmatige groei. Het zijn zowel de radiaal opgezette steden Amsterdam en Moskou die hiervoor prachtige voorbeelden kunnen zijn om de Differends te traceren die zich hierbij voordoen. Beide steden waren

voorbeeldsteden voor de Internationale Stijl, in Amsterdam gepropageerd door epigoon Van Eesteren, in Moskou door die andere epigoon Le Corbusier die er de Revolutie door de Architectuur mee wilde laten vervangen. Het kan niet toevallig zijn dat er door toenmalig Russisch President Medvedev in 2011 een plan aan de stad Moskou is opgedrongen om Moskou met een enorme bandvormige extensie van haar congestie af te helpen. Bandvormige extensies kent Amsterdam eigenlijk al sinds Stadsarchitect Mulder, de opvolger van Van Eesteren, voorstelde de stad met lobben te vergroten om de congestie te voorkomen.¹ Ook het voorstel om onderdoor de binnenstad een nieuwe metro aan te leggen van Noord naar Zuid vormt een aanzet tot bandstadontwikkeling via lobbenextensies. Dat gebeurt dan pas als deze metro bovengronds wordt verlengt. In noordelijke richting naar Purmerend en Hoorn en zuidelijke

¹ Beeldend kunstenaar David Veldhoen toont in een chargerend conceptueel ontwerp - *Green Capital* - aan dat het lobbenstadconcept van Mevrouw Mulder stukloopt op de rondweg en het bandstadsysteem richting Almere. De twee lobben van de Bijlmer en Amstelveen worden door de Zuidas drastisch afgeknepen. Maar dat is voor de Amstelveen via de overtunneling van de Zuidas op te lossen, via een groene radialisering. Door het Beatrixpark er over heen te geleiden en richting Amstelveen-centrum uit te breiden is er een verbinding te maken die het groen het stadsstelsel laat geleiden.

Green Capital is een samen met architect Harry Kerssen ontworpen kritische stadvisie betreft de ontwikkelingen op de Zuidas in Amsterdam. Ook al wordt de A10 ring er voor ca 1 km ondertunneld, het spoor zal de Zuidas in tweeën blijven delen. In het ontwerp is de spoordijk weggehaald ter plaatse van de ondertunnelde A10. In *Green Capital* is de mogelijkheid onderzocht om aan de uiteinden twee kopstations te plaatsen om enerzijds het hart van de Zuidas vrij te houden en anderszijds het Beatrixpark uit te breiden. In het plan wordt een deel van de zeldzame collectie van de hortus ondergebracht in één van de kopstations

Het sterk versmallen van de treinas is natuurlijk heel problematisch en de geleiding van het park is natuurlijk te veel naar het oosten gelegen, voor een sterke benadrukking van de verbinding die eigenlijk via de Amstelveense weg verloopt. Maar Veldhoen maakt wel een heel sterk punt, ook door te benadrukken dat de vastgoedsector veel te weinig het belang van het collectieve Groen economisch weet te waarderen, wat ook weer voor de Overheid een onmogelijk is omdat het Groen niet op een kapitaalsbalans vertegenwoordigd wordt, hoe waardevol ook maatschappelijk gezien.

in de richting Amstelveen of Schiphol, om als geheel de ringlijn te doorkruisen die ook nog vanaf het havengebied richting CS is af te ronden. Nu is het project van de Noord-Zuid lijn voorlopig nog een debakel omdat alleen nog in de lijn onder de stad door is voorzien met 15 jaar vertraging en een verviervoudiging van het budget. Maar op de lange duur is dat allemaal nog te corrigeren!

In feite zijn de voorstellen van Rem Koolhaas, die hij op uitnodiging van de wethouder Stadsontwikkeling Jan Schaefer maakte, vergelijkbaar. Koolhaas' IJ-oeverplan behelsde in feite een voorstel om Amsterdam als het ware te verlengen in de richting van Almere, via IJburg. In die plannen zat een denkfout die welhaast spontaan herstelt is door dat verlengen zakelijk via de Zuidas te laten verlopen en cultureel via de IJ-oever. Maar nog altijd moet onderzocht worden of deze ontwikkeling die dwars tegen de radiale opzet van de stad ingaat, wel zo gelukkig is en nu niet juist de al eerder aangelegde stadslobben van de Bijlmer en Amstelveen als het ware bij de aanhechting afknijpt.

Daar verschijnt dan misschien weer het gruwelijke beeld van het Bijlmerdrama aan de historische stadseinder, een zich in een andere vorm herhalende geschiedenis! Er zijn dus nog vele keuzes te maken waarbij economische en sociale voor- en nadelen keurig benoemd moeten worden en er pragmatisch moet worden gekozen opdat er op het resultaat wordt teruggekoppeld. Dat vormt misschien wel een lang en slopend maatschappelijk proces van bedachtzaamheid. Dit is dan de bedachtzaamheid die Lyotard bedoelde met zijn gedachte van de absolute noodzaak tot het benoemen van de Differend. Differends zijn tegenstrijdige frases die in een dispuut naar voren komen, aldus Lyotard; maar hij heeft nooit aangegeven hoe die disputen te organiseren zijn. Maar het ontwikkelen van een gedachtegoed gaat altijd gelijk op met het ontwikkelen van het maatschappelijke discoursief. Die disputen zijn dus al theoretisch meteen veronderstelt, maar ze moeten nog praktisch worden benoemd om ze te kunnen onderkennen en bevorderen. Het zijn noodzakelijk publieke en niet zozeer politieke debatten, opdat ze niet raken verstrengelt in eenzijdige belangen of in tegenstrijdige stellingnames. Dit geldt dan alleen voor de debatten in de vrije media, of beter gezegd de zo ongebonden mogelijke media. In Nederland zijn die ontstaan vanuit het Publieke bestel in een typisch Hollands proces van Beschaving dat gekoesterd moet worden en waarvan het heil is te verkondigen aan de wereld. Maar in deze debatten wordt niets beslist als het goed is; hooguit leiden ze tot het uitstellen van het beslissen en het nader overdenken binnen de beslissingsstructuren. Kortom, is het eind niet bezig zoek te raken? Het organiseren van het onpartijdige onderzoek waarin de gevolgen van beslissingen worden getraceerd is dan een verlengstuk van het organiseren van het dispuut en misschien nog wel van veel groter belang, omdat onderzoek ook aan het dispuut vooraf kan gaan!

Maar toch, maatschappelijke Waarde en Zorg worden steeds meer en meer synoniem. En Zorg omvat ook de Publieke Cultuur, maar vooral de zorg voor nieuwe generaties en hun mogelijkheden voor de toekomst. En meteen al de zorg voor oudere generaties en hun begeleiding naar een zo

prettig mogelijke levensbeëindiging. Kinder- en Ouderzorg vormen nu de pijlers van onze Beschaving en er is niet langer een hoogwaardig religieus besef voor nodig om dat moreel te grondvesten of te garanderen. In feite is er nergens een maatschappelijk betoog dat daar mee botst. Daarmee is misschien wel de tijd aangebroken waarin de Liefde en Toewijding kan gaan regeren of, beter nog, overheersen, die elk vorm en expressie van Haat en Afkeer op een zijspoor zet. Maar daarmee zijn we niet aan het eind van het verhaal, eerder aan het begin van het schrijven en het bespreken en algemeen geldig maken en dus laten figureren van dat verhaal! Laat staan dat dit het hele verhaal of einde verhaal zou zijn!

nog geen eind aan het Verhaal van het Moderne!

Dat de noodzakelijk geachte Zorg hoe dan ook dient te worden bekostigd behoeft geen betoog. Dat roept geen morele, ethische of onoverkomelijke politieke vragen op. Maar toch liggen dit soort vragen er wel en op dit vlak zouden onoverbrugbare tegenstellingen en dus ook het begrip van de 'differends' en daarmee het denken van Lyotard een rol kunnen spelen. Voor de Zorg betreft dit het thema tot hoever de zorg moet gaan zelfs als de mogelijke of onmogelijke financiering die vraag geen parten speelt. Op sommige vlakken rond dit thema scheiden zich de geesten in hevige mate, maar voorlopig is heiligheid van het individueel welbevinden en de keuzemogelijkheid het principe dat alle geestelijke en politieke stromingen verenigd in een juridisch standpunt onder een grootste gemene publieke deler, naar voren gebracht in de volksraadpleging. Dan blijkt de mate van Beschaving neer te komen op het wederzijds respect in die volksraadpleging alvorens wetten uit te vaardigen. Want harde woorden kunnen ook omslaan in afkeer en bittere haat en dat moet worden ingedamd, alhoewel wel kunnen worden geuit. De hete hangijzers zijn dan het 'recht op menswaardig werk' en het 'recht op een menswaardige levensbeëindiging', rechten die nog steeds nergens op aarde in een grondwet zijn opgenomen! Maar ook de mate waarop daar door de Overheid in is bij te dragen, of moet worden bijgedragen en in hoeverre zelfstandig in de Zorg is te voorzien, of moet worden voorzien. Misschien is dan wel de formule wel: zo lang het maar gaat om onderling respect ook als het een situatie betreft waarin de ene mens afhankelijk wordt van de andere! Dat gaat dus verder dan het elkaar de rechten gunnen, het gaat vooral om verplichtingen aan elkaar die verder gaan dan waarin het Liberalisme voorziet, terwijl het Socialisme te veel plichten op legt. Dit vraagt om omzichtigheid die verder gaat dan persoonlijke of maatschappelijke belangenbehartiging. Op het punt van de Zorg ontmoet het Liberalisme dan het Socialisme in een nieuwe verhouding van wederkerigheid! Nu betreft dit zich op alle liberale principes die ons - beter gesteld: alle moderne publieke gezindten, met de nadruk op modern - binden. Het woord kan dan niet onlosmakelijk worden gezien van de daad. Maar evenzogoed kan het woord de daad uitlokken. Middels het landelijke of universele strafrecht worden bepaalde daden veroordeeld of zelfs verboden en in sommige gevallen zelfs door woorden als daden op te vatten. Ik doel dan op de schennis

van personen en heilige instanties in woord en daad. Absolute principes zoals 'het recht op vergadering' en 'het recht op vrije meningsuiting' blijken nu het publieke debat in totale verwarring te brengen en aanleiding tot allerlei drogredeneringen om het doelpubliek te imponeren en overbluffen. Hoe heilig kan een principieel recht zijn, waartoe dat recht ook moge dienen! Ook hier toont zich de mate van Beschaving in de wijze waarop de grenzen van die eerder verabsoluteerde rechten nu worden bepaald en nageleefd. Van het verheerlijken van de beleving van een mogelijk strafbare handeling - zoals seksueel bedreven kinderliefde - tot het heimelijk vergaderen voor het aanzetten tot min of meer gewelddadig verzet dat als vorm van terrorisme kan worden aangemerkt. En evenzogoed valt dat alles onder de mate van Algemene Zorg die er aan elkaar wordt besteed, alvorens elkaar de vrijheid te verlenen en te laten of daar toch restricties aan te verbinden. Het bepalen van die grenzen kan niet anders dan een eindeloos doorbordurend verhaal zijn. Soms een verhaal met verdiepingen en nuanceringen, dan weer een verhaal met dramatische figurele wendingen.

Let wel: Zorg gaat dus veel verder dan het stoïcijnse respect waarvoor Lyotard lijkt te opteren. De Zorg geeft geen aanleiding tot de Gelatenheid volgens Heidegger die de stoïcijnen parten speelt in een pose van wijs geachte respectvolle afzijdigheid. Die Zorg vereist actief een wederkerig, belangstellende en inlevende opstelling. Gelatenheid strookt hoogstens met een voorlopige afwachtende houding tegenover de van zorg verstoken Barbarij, zoals onder het Fascisme of andere vormen van Staatssocialisme.

emancipatie van de zorg

Zorg is het begin en Zorg is het eind van het grote maatschappelijke verhaal. Het vreemde is dat er geen verhaal is dat zo wordt vergeten of naar de achtergrond wordt gedrukt dan het Zorgverhaal tot op de dag van vandaag. Zorg als werk wordt maatschappelijk nog steeds in hevige mate als minderwaardig beschouwd en economisch maar al te vaak als onbetekenend afgedaan, zelfs door feministen die beter zouden moeten weten! Want vooral op dit vlak vindt in ernstige mate de discriminatie van vrouwen plaats vanaf het begin van de Beschaving. Dit klinkt grotesk en is het misschien ook wel.

Heel pregnant zou gesteld kunnen worden dat de mate van Beschaving aan de mate van waardering van de Zorg kan worden afgelezen: zorg voor de kinderen, zorg voor de ouderen, zorg voor de zieken, zorg voor elkaar en voor de natuur en voor zichzelf pas in de laatste plaats en als een afgeleide van de vijf voorgaande vormen. Het voorzien in die Zorg is dan te zien als het maatgevende deel van de totale Productie en Consumptie. Met name de productieve waardering schiet er nog steeds volkomen bij in! En dat terwijl het juist zo is dat het zichzelf verzorgen en het voortbrengen van nageslacht de belangrijkste bezigheid van mensen is die, ook continuïteit aan het individuele bestaan geeft in de zin van het doorgeven van het leven en de eigen betekenis. Hiervoor wil ik verwijzen naar het belangwekkende gedachtengoed van de

Joods-Franse filosoof Emanuel Levinas, de wegbereider van het Postmodernisme, het gedachtengoed waarvan Lyotard de belangrijkste pretendent en woordvoerder werd. Want het grootste deel van de Zorg vindt thuis plaats en de Huiselijke Zorg wordt nog altijd economisch als van nul en generlei waarde beschouwd als het door de thuisgenoten zelf wordt uitgevoerd. Als een moeder die een goede opleiding heeft genoten zich aan die huiselijke zorg en de zorg voor de kinderen wijdt, wordt gesteld dat er sprake is van kapitaalsvernietiging omdat de vrouw de waarde die zijzelf, haar ouders of de overheid in haar hebben geïnvesteerd te niet wordt gedaan of op z'n minst niets aan maatschappelijke waarde oplevert. Het zich wijden aan de Zorg zou dan zonde zijn, want de opleiding weggegooid tijd en de tijdsbesteding een vorm van egoïstisch kiezen voor zichzelf in plaats van maatschappelijke zelfontplooiing. In het economisch waarderen van Zorg blijkt dan sprake van een blinde vlek. Als een man dan kiest voor die Zorg is er sprake van algehele verwarring. Want tegelijkertijd zou dan maatschappelijk gezien sprake zijn van emancipatie van de rolverdeling tussen man en vrouw, waarvoor de man dan eindelijk waardering blijkt op te brengen. Wat nu als er gewoon sprake is van de vervulling van een dieperliggende zeer te waarderen algemeen menselijke wens?

In het oude Egypte kwam de waardering voor de Zorg tot uiting in twee Goddelijke figuren: de dubbelfiguur van Isis met Horus op haar schoot en in de figuur van de baker- en zustergodin Hathor. Maar in de loop van de verdere ontwikkeling van die beschaving werden de beide figuren ondergeschikt gemaakt aan de aanbidding van de Farao die het land bijeen bracht en massaal aan het werk zette en voor de cultuurschepping garant stond. In de tijd van de vrouwelijke Farao Hatsjepsot werd hier de Zorg voor de natuur aan toegevoegd die losstond van de dienstbaarheid aan de Farao zelf. Vervolgens werd in de Semitische cultuur die hierop een respons was, geboden ingevoerd die voor onze westerse beschaving maatgevend werden. In die geboden, die door het Christendom zijn overgenomen en tot twee basisgeboden zijn omgevormd, ligt de morele grondslag van onze beschaving vastgelegd, een grondslag die de Islam bijvoorbeeld ontbeert. Het beschavende gebod is dan: 'hebt uw naaste lief als u zelve', waarbij de stoïcijnse filosofie wordt aangewend als bepalende factor voor wie die naaste is, namelijk elke andere mens. Daarnaast geldt het gebod God lief te hebben, maar wie God is wordt aan elk individu zelf overgelaten ook al trachten de religieuze instanties die bepaling op te dringen. Maar God is naamloos en onbepaald in redelijke zin, dus heeft geen maat en bepaling. Dan ligt er nog de vraag wat liefde is. Als liefde Zorg zou zijn dan zou algemeen cultureel zijn bepaald dat men voor elk andere mens te zorgen heeft. Maar helaas, het is niet zo bepaald. Het is pas het Postmodernisme dat hiertoe neigt en nu zijn we bij Lyotard terug, want hierbij is de canon van de Differend misschien wel behulpzaam om het op een algemeen respect voor elke ander, ook de tegenstrever of de vijand, te houden, ondanks de heersende onderlinge onenigheid in meest abstracte en politiek-religieuze zin. Ik hou het hier dus ook maar op.

Basis van die Zorg is dan het respect voor het Moederschap ter verzorging van de kinderen; het zorgzame Kinderschap, ter verzorging van de ouderen en het zorgzame Vaderschap voor de verzorging van alle anderen met nadruk op de zieken, in de eerste plaats de moeder. En dan het vaderschap en het moederschap bedoeld als maatschappelijk rollen en niet om er mannen en vrouwen op vast te pinnen, hou me tegoe!

Moederschap, Petrov-Wodkin 1925

We nemen hier duidelijk afstand van het standpunt dat Friedrich Nietzsche in de Antichrist postuleert, waar hij een God van de zieken als een blasfemie aanmerkt, een aanklacht tegen de wil om te leven, de wil tot macht voorbij goed en kwaad als een zoeken naar de hogere, spiritueel begaafde mens. Maar we nemen ook afstand van de moraal van het Christendom, de moraal van het medelijden en de zaligverklaring van de zwakkeren, waarbij de christen nog steeds zichzelf hoger acht en op een voetstuk plaatst. Beide opvattingen zijn hooghartig en bekrompen; het gaat niet om een moreel oordeel, maar ook niet om een daar aan voorbij gaan. Het gaat mij om een typering van menselijke culturele ontwikkeling als voortgang van Beschaving in al zijn aspecten en hoedanigheden. Er is slecht betere en slechtere zorg, een adequate en een slordige in ontwikkeling, hoe beter hoe beschaafder! Ook gaat het er niet om de Ander of het Object in het centrum te plaatsen, zoals Levinas dat wil in respons op de centrering van het Subject door Heidegger. De Zorgverlener staat net zozeer in het centrum als de zorggenieter en misschien toch wel meer omdat de verzorger de stand van de Beschaving belichaamt. Beschaving wordt getypeerd door de status van de Verzorger. Beschaving heeft de status van het moederschap als inzet en dan de bescherming van het moederschap in de eerste plaats. Het gaat dan niet om een vorm van Feminisme. Dat man en vrouw gelijkwaardig behandeld dienen te worden voor elke vorm van Beschaving was altijd al evident. Maar Feminisme is uitdrukking van een strijd van vrouwen tegen mannen teneinde dat te bereiken omdat mannen zichzelf vaak al te veel op de voorgrond plaatsen, uiteraard vanwege een basale vorm van natuurlijke afgunst: het slecht vader en niet moeder kunnen worden. En Feminisme is ook een vorm van profilering van vrouwen ten opzichte van mannen, van het verwerven van een eigen aparte plaats, gelijkwaardig aan die van de man, maar niet met een zelfde rol als de man. Maar het Moederschap is een positie van totale afhankelijkheid en dienstbaarheid en niet van onderworpenheid; die zelfs nergens aan onderworpen mag zijn, of dan hoogstens aan de Natuur van het voortbrengen van kinderen.

Moederschap dient het toppunt van vrijheid te zijn en daar model voor te staan.

Nu is dit alles heel concreet voor te stellen, waarbij zal blijken dat er van onoverkoombare tegenstellingen op dit vlak totaal geen sprake behoeft te zijn, ja zelfs dat daar zelfs zeker geen enkele sprake van is!

Moederschap dient als arbeid te worden beschouwd en als de meest te waarderen vorm van arbeid. Die arbeid dient beloond te worden, maar wordt over het algemeen al beloond, alleen niet op een economisch interessante manier, in die zin dat het particuliere initiatief er in is geïnteresseerd op een productieve wijze en niet alleen op een consumptieve wijze. Moederwerk levert geen meerwaarde op in economische zin, alleen in culturele zin. Dat is heel jammer, maar de grote vraag is of dat ooit zo zou behoeven te zijn!

Welnu. Binnen het gedeelde huishouden verdient de echtelied die het huiswerk verricht in feite evenveel als de echtelied die in bijvoorbeeld een fulltime baan het geld inbrengt in het huishouden. Dat wordt de huwelijks staat genoemd, die garandeert dat de laatste de eerste niet kan uitbuiten in marxistische zin. Het huishouden moet worden gezien als een gezamenlijke particuliere onderneming, net zoals dat bij een eenmanszaak het geval is. Want wat er door de verdiener wordt ingelegd in het huishouden wordt ten minste in theorie volkomen gedeeld. Het doet er totaal niet toe of het gaat om een vrouw of een man, wie de huishoudelijke zorg verricht. In een rijk huishouden verdient de verzorger dus meer dan in een arm huishouden, al doen ze hetzelfde werk! Maar er is meer aan de hand..

Het huishoudelijk werk wordt zwaar ondergewaardeerd als het er op aan komt, terwijl menige vrouw er een levensvervulling in ziet en met name dan de verzorging van kinderen. En steeds meer blijkt dat zo iets ook voor mannen, voor potentieel moederende vaders, geldt. Het merkwaardige is nu dat de vrouwenbeweging dit altijd over het hoofd heeft gezien. Blijkbaar wordt die levensvervulling beschouwd als iets persoonlijks dat men niet op de maatschappij mag afwentelen. Daarom wordt misschien de arbeidskracht die soms met tegenzin wordt ingehuurd om werken buitenshuis mogelijk te maken daarom ook zo slecht betaald wereldwijd, wat natuurlijk het gezamenlijk of individuele huishouden wel goed uitkomt. En waarom zou een vrouw niet evenveel betalen aan de ingehuurde verzorger dan zij zelf buitenshuis verdient? En waarom zou zij dat niet doen met een contract waarbij ze zich verplicht sociale lasten af te dragen? En als zij zelf het werk zou doen, waarom zou dan haar huisgenoot die het inkomen van buiten inbrengt niet sociale lasten over het werk van de verzorger afdragen, zodat er na beëindiging van de huishoudelijke verhouding een beroep kan worden gedaan op de werkeloosheidswet in plaats van hoogstens op de bijstand? En de staat zou er nota bene extra belasting door innen!

Du moment dat men dit werk ook van grote economische waarde zou beschouwen, verandert alles. En het is al feitelijk van grote economische waarde omdat het zichzelf en de kinderen verzorgen enorm veel productie en consumptie genereert, waarop het vrije ondernemerschap kan teren en welig kan tieren. Het hanteren van het

profijtbeginsel leidt voor de Zorg en met name het moederschap tot een wel erge navrante opstelling, want de moeder zou bij het in de wereld brengen van een kind er zich van moeten vergewissen dat zij dat zelf heeft gewenst en dus daarvan ook zelf de lasten dient te dragen. Zij zadelt als het ware de wereld op met een kind die daar zelf niet om heeft gevraagd; alle grondslag voor het opwekken van een basaal schuldgevoel rond het moederschap. Als eerste zou dan de kinderbijslag moeten worden afgeschaft, of ten minste inkomensafhankelijk worden gemaakt. Maar dat er voor elk kind kinderbijslag is, brengt een heel ander basaal principe tot uitdrukking: elk kind wordt door de maatschappij ontvangen en ondersteund, los van de ouders die de voogdij genieten. Dat principe weerspiegeld dan het hoge status van de Beschaving als Zorg voor nieuw leven.

Het gaat dan niet aan om vrouwen die zich willen ontwikkelen en daarnaast kinderen willen opvoeden ertoe verplicht te achten om fulltime te gaan werken. Dit noopt ertoe dan maar van de situatie op de arbeidsmarkt, waar allochtone verzorgers voor een habbekrats zwart kunnen worden ingehuurd, gebruik te maken. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de maatschappij niet in de nodige deeltijdarbeid voorziet, die genoeg oplevert om onafhankelijk te kunnen zijn. Dit wreekt zich vooral voor hen die de kosten voor de studie met een lening bij de banken of de staat moet moeten bestrijden! Dat geldt voor hen die niet bij de ouders aan kunnen kloppen of dan maar een partner moeten vinden die het allemaal mogelijk maakt maar na een uit elkaar gaan je met de kinderopvang kan opzadelen.

Nu kan men er als huishoudelijk team voor kiezen beiden in deeltijd te gaan werken en elkaar af te wisselen bij de zorg voor het huishouden en de kinderen. In de zeventiger en tachtiger jaren werd door toedoen van de vrouwenbeweging hier ook door veel mannen ervoor gekozen om ook hun vaderschap zorgzaam in te vullen. Maar in de negentiger jaren stelden de werkgevers het fulltime werken voorop en was die keus vooral weer aan de man, omdat de vrouw natuurlijk opdraait voor de zwangerschap en de eerste kinderopvang. Ook kwam toen het profijtbeginsel dat door de neoliberalen als principe in de vroege zeventiger jaren was geïntroduceerd en door de volkssocialisten werd geadopteerd, weer pragmatisch bovendrijven. Nu is het profijt eigenlijk allang door het belastingstelsel ondervangen door de getrapte belastingtarieven. Maar ineens werd een opleiding gezien als een mogelijkheid meer te verdienen en de kosten moeten dan maar zo veel mogelijk zelf worden gedragen. Dat de maatschappij groot belang heeft bij hoger opgeleiden en de universiteiten hebben ook een belangrijke rol om de maatschappij via onderzoek en onderwijs verder te ontwikkelen, werd voor het gemak over het hoofd gezien. Die kosten kan men niet aan studenten toerekenen; hoogstens aan hen die van de opleidingen rijk zijn geworden en dus het door de maatschappij in hen geïnvesteerde geld makkelijk zouden moeten kunnen terugbetalen. Maar beter ware het dan hun hoge inkomens te beperken of af te romen met een verwijzing naar de opleiding die ze genoten hebben! Het profijtbeginsel zet aan om te gaan werken voor het profijt en schroeft dus de vraag naar het inkomen op, wat naar verloop van tijd juist het probleem van de scheefgroei van inkomens veroorzaakt.

Als beide partners nu in deeltijd werken, verdienen zij minder en als zij dan de kosten voor de gekozen opleiding zelf moeten dragen belast dat hun inkomen onevenredig. En als de vrouw noodgedwongen besluit uitsluitend voor de zorg op te draaien dan dreigt zij bij beëindiging van de partnerschap in armoede te vervallen als gevolg van die keus. Want door deze keus doet zij haar kansen op de arbeidsmarkt teniet. Zie hier de dilemma die door het hanteren van het profijtbeginsel worden opgeroepen. Het ware beter als maatschappij te voorkomen dat er als gevolg van de opleiding grote schulden ontstaan, al is het al om ook het starten op de woningmarkt niet te frustreren. Maar ook zou de maatschappij er garant voor moeten staan dat ouders die alleen komen te staan goed financieel worden ondersteund als uitdrukking van het waarderen van het verrichten van de huishoudelijke zorg. Eigenlijk is dit eenvoudig via het belastingstelsel te regelen door via het verworven inkomen te meten wat het profijt is geweest van bijvoorbeeld een opleiding en dat met extra procentpunten te belasten en deze extra belastingopbrengsten te gebruiken als vangnet voor de pechvogels, de minder-gefortuneerden, en om de onderwijsinstellingen mede te financieren. Dat politici nergens ooit maar op dit idee komen, tekent een hoge mate van hypocrisie omdat de gevestigde orde te benauwd is om zelf te moeten inleveren, terwijl het direct inleveren pas echt iets oplevert en al het andere uitstel van executie is, ook het invoeren van leenstelsels.

Om te voorkomen dat de buitenwijken van de West-Europese steden niet tot getto's vervallen - mogelijke broeihaarden van crimineel geweld en islamitisch terrorisme en in het algemeen van maatschappelijk onrust en chaos - is het nodig dat voor allochtone jongeren in het bijzonder zo veel mogelijk de jeugdwerkloosheid wordt bestreden en voor allochtone meisjes er alle kansen liggen voor ontwikkeling. Natuurlijk geldt dit in zijn algemeen voor kansarme jongeren. Het belemmeren van de mogelijkheden voor ontwikkeling is uit den boze, met name voor kansarme vrouwen als dat allochtone meisjes zijn, die anders door de jongens en de ouders zullen worden overheerst en kort gehouden en aan onafhankelijkheid nooit zullen toekomen. Juist in de laatste jaren hebben zij zich, ook via hun hoofddoeken, met name als zodanig geprofileerd: ze willen zelfstandig zijn, ook als moslima. In West-Europa is met het ontstaan van de crisis langzaam aan een volkomen verkeerde weg in geslagen, Nederland voorop. Dit is een eenduidige kwestie en de postmoderne en de neoconservatieve theorieën schieten op dit vlak volkomen de plank mis. De politieke elites uit alle gezindten dienen hun ogen te openen en open te houden. De sociaaldemocraten voorop, want alleen uit die hoek is het mogelijk een breed gedragen sociaal besef te ontwikkelen, mits men de oude profijtbeginselen los laat die helaas weer zijn opgepakt. Het waren de sociaaldemocraten die steeds hebben weten te voorkomen dat de gettovorming binnen de perken bleef en weer met stadvernieuwing werd opgelost. De neoconservatieve liberalen zijn inmiddels allang het spoor bijster nu zij aan het privatiseren blijven. De Zorg dient zoveel mogelijk privaat te zijn - oftewel in handen van de directe verzorgers - maar ook tot en met door de overheid beschermd, teneinde de nieuwe generaties een gelukkige toekomst te bieden. Maar

het privatiseren van de zorg staat nu net in de weg dat de zorg zoveel mogelijk wordt gewaardeerd en beschermd, omdat die privatisering maar al te vaak betekent dat er enorm op de maatschappelijk noodzakelijke Zorg die de directe verzorgers zou kunnen bijstaan, wordt bezuinigd. Dat privatiseren zorgt er ook voor dat verzekeraars onder het vergoeden van de waanzinnig dure speciale behandelingen proberen uit te komen in individuele gevallen. Omgekeerd kan hetzelfde geprivatiseerde systeem ertoe leiden dat artsen van het systeem gebruik maken om extra te gaan declareren of met verzekeraars en fabrikanten deals gaan sluiten. Met alle gevolgen van dien, en dan met name voor de minderbedeelden, oftewel de bezitlozen; oftewel voor de niet-kapitaalkrachtigen; oftewel vooral voor de allochtone bewoners van de buitenwijken!

de ultieme crisis en het beperken van de groei!

Deze crisis lost nu niet zomaar op omdat na eeuwen voortdurend laten oplopen van de staatsleningen de bodems van staatsschatkisten zijn bereikt, terwijl die van het Kapitaal nog rijkelijk is gevuld. De verhouding tussen het budget van het staatshuishouden en totaalbedrag aan uitstaande leningen is in tien jaar tijd wereldwijd volledig uit de hand gelopen, zodat de aflossingen ook op termijn niet meer te garanderen zijn! Deze situatie is echter eenvoudig op te lossen zonder ingrijpende bezuinigingen en afbraak of te veronderstellen onmogelijkheden en differends. Staten dienen zelf kapitaal te vormen en het proces van het laten oplopen van de schulden te keren! Staten dienen over te gaan tot het verdelen van de arbeid om zo de via beperking van de werkweek bijvoorbeeld tot 38 of 36 uur voor eenieder de werkgelegenheid te garanderen en de noodzaak van werkloosheidsuitkeringen te beperken. Hier is het probleem dat de werkenden hun werk en inkomsten niet willen inleveren omdat zij dat nog steeds als een stuk bezit in plaats van een maatschappelijke gunst. Dit toont het definitieve ongelijk van Keynes; het gelijk is aan Schumpeter.

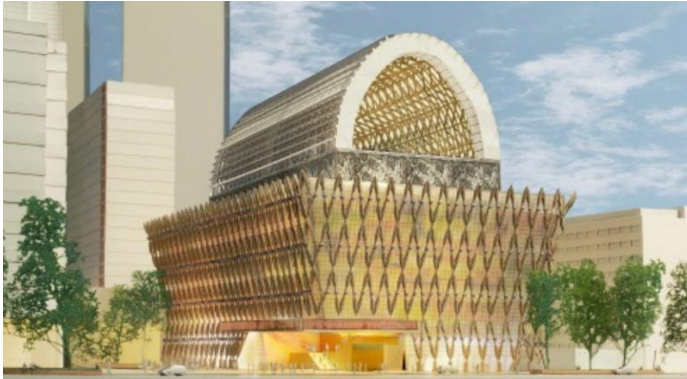
Schumpeter veronderstelde nog dat - al won Stalin de oorlog - er een tijd van Brits-Amerikaans ethisch imperialisme zal aanbreken. Dat is de tijd geworden van de neoliberale openmarkt verhoudingen, de overwoekerende mediamarkt en de bomen die met leningen de hemel in groeiden, terwijl Amerika met militaire middelen de wereld en de hemel bewaakt en controleert. Nu is die hemel van de aarde losgeraakt en een loden luchtballon geworden (Lead Zeppelin!).

Er kan nog wel wat langer worden doorgegaan door het huidige economische beheer efficiënter te maken. Patchwork à la de ideeën van de huidige sociaaldemocratische elite (Diederik Samson) kan zeker wel wat zoden aan de dijk zetten door fraude en overbesteding in te perken. Maar er is een eind in zicht en dus moet er nieuw elan groeien met voor het gemak maar even een nieuw toekomstperspectief voor eeuwen. *We zijn de toekomst kwijt* en dat moet worden omgekeerd. Dat kan door niet meer de groei als uitgangspunt te nemen, zoals ook de Club van Rome al veronderstelde. Die groei is niet absoluut vereist mits de wereldstaten ieder apart hun huishouding op orde hebben. Dat kan door het afkomen van het overvloedige kapitaal door die staten. Of door staten zelf

kapitaal te laten beheren middels de staatsbanken.. Niet door de banken die al in staatshanden zijn te verkopen, want dat is het slachten van de kip met de gouden eieren. Want dat betekent het uit handen geven van een economisch sturingsapparaat dat veel geld kan genereren en opbrengen dat weer gericht is te investeren en te verdelen voor het ontwikkelen van een economie op basis van duurzaamheid! Dit kan niet meer zomaar aan het geprivatiseerde kapitaalbeheer worden overgelaten en dit is fundamenteel. De maatschappij moet gedeprivatiseerd worden, zeker wat betreft het geldbeheer, de infrastructuur en de zorg! En de economie moet leren krimpen en kleinschalig worden zonder voortdurende crisisdreiging. Dat kan door principiële keuzes, zoals arbeidsverdeling ter voorkoming van armoede en werkloosheid en beheersing van inkomens en investeringsbudgetten en vooral door stringente beperking van het laten oplopen van de staatsschuld. Dit vereist eigenlijk meteen een nationalisatie of beter nog internationalisatie van het bankwezen.

Natuurlijk vergt dit alles een resolute breuk met het overheersende neoconservatisme en een herbezinning op de sociaaldemocratie, die zich geleend heeft voor valsspel, voor het uitleven van de vermogens van de grote projectontwikkelaars die met leningen tot alles in staat werden geacht en gemaakt, vaak alleen maar vanuit kortzichtige politieke belangenverstrengeling. De sociaaldemocratie heeft zich door het neoliberalisme/neoconservatisme laten inpakken en de economen die dat hebben laten gebeuren moeten op hun vingers worden getikt. De binnenstad van het Nederlandse centrale bestuursstad Den Haag staat er in de vorm van een versteende hemelbestormende metaforiek, model voor en moet worden omgevormd tot een monument van een vervlogen en voorbij tijdperk. Laat de stad dus maar gerust dat nieuwe Spuiforum uit de grond stampen, want wat Koolhaas er heeft neergezet is inderdaad uit de tijd: het heeft te weinig spectaculaire uitstraling en dat kan de stad naast het stadhuis in alle goudkleurige schijn best gebruiken als monument voor een nieuwe tijd: die van het Trance-Moderne. Het ontwerp is al op en top dat gewenste monument; het lijkt al op een gouden tabernakel dat al het andere megalomane ver naar de achtergrond schuift. Gewoon het geld lenen en maar blijven lenen, want waarom niet als er geen banken zijn die dat beletten, zoals voor een normaal huishouden zou gelden! O, en wat dan met de buurthuizen die moesten worden wegbezuinigd, omdat er geen geld voor was? Ach, allemaal maar een kwestie van politieke keuzes. Want kapitaal is er nog zat. De noodzaak van de overheid het te moeten lenen is een kwestie van een bepaalde keus voor financieel beheer. Voor dat alles zal het nieuwe Spuiforum model staan als het er komt. Maar het lijkt erop dat een nieuwe politieke tegenwind die oude wervelwind van het grootschalig stedelijk investeren heeft uitgedoofd, zonder dat er iets voor in de plaats komt omdat die winden elkaar opheffen. Zo zal ook in Groningen het afzien van een prachtige postmoderne lightrailverbinding met de regio, niet door het redden van de buurthuizen worden gecompenseerd. O, Nederland, waar zijn we nou toch mee bezig. Ach het antwoord is eenvoudig: in Nederland is de Sociaaldemocratie de vat op de sociale inrichting van het land kwijtgeraakt door zich aan het Trance-Moderne te verslingeren. Het Ecologisch en Proletarisch Socialisme heeft nog

niet het elan tot uitdrukking kunnen brengen om daarmee het vacuüm te vullen dat de Sociaaldemocratie heeft laten ontstaan door zich door het Neoliberalisme te laten in- en overhalen.

Ontwerp voor het nieuwe Spuiforum, Den Haag

Nu kom ik bij mijn laatste punt: er overheerst wereldwijd een absolute dominantie van de economische benadering van het neoliberalisme/neoconservatisme. Het beperkte van deze benadering moet benoemd worden maar ook dat die met de canon van de Lyotard niet valt te overstijgen. Hiermee kom ik tot de eindconclusie dat ik het denken van Lyotard en van alle postmodernisten met hem als niet ter zake wegschuif. Het is tijd voor een andere benadering van de Hedendaagse Conditie van onze wereld als geheel.

De doctrines van de Amerikaanse neoliberale econoom Milton Friedman hebben zo algemeen ingang gevonden dat in feite de oude politiek economische benadering geheel is vervangen door de econometrie. Elke politieke achtergrond van elke economisch theorie is daarmee zoekgemaakt. Om het heel pregnant te stellen: zelf in Iran waarin de huidige extreem islamitische leiding zich afzet tegen het Westen wordt de economische theorie van Friedman gebezigd voor de staatshuishouding! Hoe anders was dit in de tijd van de Perestrojka in de voormalige USSR onder Gorbatsjov!

Maar het is juist deze neoliberale dominantie die ons de toekomst en elke visie daarop heeft ontnomen en ik acht de wereld van de - cultuurbarbaristische en wereldvreemde - economen daaraan schuldig. Die dominantie is ontstaan omdat men de open-markt verhoudingen en de wetten van vraag-en-aanbod als wetten van Meden en Perzen is gaan beschouwen en in het verlengde daarvan de landseconomie als totaal statistisch be- en verrekenbaar is gaan benaderen omdat het systeem van zo ongehinderd mogelijk vraag-en-aanbod zoiets zou gebieden.

In dat dualistische systeem heeft elk effect zijn tegendeel via de marktwerking; elke economische maatregel lokt meteen ook het tegendeel op van wat is voorgenomen en de verdere ontwikkeling is alleen te benaderen via statistische analyses van de markt en de marktwerking, om te bepalen welk effect welke beleidsmaatregel zou hebben om de economie zogenaamd te bevorderen in een eenzijdige visie op die economie. Eigenlijk valt al niet meer te bevatten hoever de econometrische benadering van de markt onze consumptiemaatschappij probeert te

reguleren, terwijl ze dat volgens de theorie eigenlijk niet kan omdat de werking willekeurig is. Voor elk willekeurig product is vergaand statistisch marktonderzoek nodig en daarmee vergaand zicht op het koopgedrag, wat in onze internet- en computergestuurde maatschappij tot de heimelijke mogelijkheid is gaan behoren. De Neolibérale benadering behandelt de economie alsof op de maatschappij de wetten van de kwantummechanica van toepassing zijn. En dat zijn ze niet, want er vallen politieke keuzes te maken die door het neoliberalisme worden geprobeerd te ontwijken of te verdonkeremen! Die keuzes betreffen de vlakken van de maatschappelijke productie waarop men de wetten van vraag-en-aanbod *wel of niet* voor wil laten gelden. De neoliberalen willen die voor alle maatschappelijke bereiken laten gelden en dat is hun gepreoccupeerde, verborgen, politieke agenda.

Maar dit is maar een enkele politieke keus die evenzogoed ernstige maatschappelijke gevolgen kan hebben zoals dat met elke totalitaire benadering het geval is. En daarmee is het Grote Woord eruit: het Neoliberalisme is net als het Stalinisme een totalitaire wereldbeschouwing. Verreweg het meest omvattende marktsegment is dat van de vastgoed, de huizen- en kantorenmarkt. Waarom moeten voor dit segment de wetten van vraag-en-aanbod gelden, zo dit al mogelijk is omdat de productie van vastgoed al niet aan die wetten voldoet en de investering in de waarde van vastgoed ook niet bij deze wetten is gebaat, want dan zouden de prijzen ook bij overaanbod mogen dalen, terwijl maatschappelijk dan ogenblikkelijk het spookbeeld van de Crisis opduikt.

Zo bezien, is het bijvoorbeeld ook evident dat als men de woningproductie vrij aan het particulier initiatief overlaat dat ogenblikkelijk ten koste zou gaan van de kwaliteit van de woningbouw en met name de gebouwde omgeving waarin dat particulier initiatief pas geïnteresseerd is als blijkt dat die omgeving de waarde van de woningen na oplevering kan vergroten. Tot aan dat moment kost investering in die waarde alleen maar geld dat onrendabel is omdat het de woningen nodeloos duurder en daarmee minder prijsconcurrerend maakt! Zo bezien roept alleen al de neoliberale benadering van de woningmarkt krankzinnige dilemma's op die bij nadere beschouwing niets met differends van doen hebben, maar eerder met volksverlakkerij!

Die dilemma's tonen zich meteen in de opbouw van de economie in ontwikkelingslanden zoals het Rusland van na de Wende. Daar wordt de kwaliteit van de gebouwde omgeving ogenblikkelijk aan de ongebreidelde woningbouw opgeofferd met alle gevolgen van dien voor de toekomst. Nog afgezien van het feit dat de ongebreidelde van die bouw vereist dat het grondbezit niet langer in staatshanden is maar zoveel mogelijk in handen wordt gegeven van de projectontwikkelaar. In Rusland is dit de basis van de ontwikkeling van het Oligarchendom via de oogluikende toestemming van de Staat! Daar gaf de Staat het urbane grondbezit op louche wijze in handen van een enkele oligarch per regio om deze als projectontwikkelaar de kans te geven de woningbouw uit die grond te stampen op een zo efficiënt en open verhandelbare wijze. Dat gebeurde door totale veronachtzaming van de via de nog maar precaire parlementaire democratie aangenomen planningsvoornemens. Alle urbane

masterplannen werden op slinkse wijze opzij geschoven doordat het bestuursapparaat werd verplicht van hogerhand, vanuit de federaal/presidentiele hoek, om de voornemens van de oligarch maar in overeenstemming met die plannen te maken door de bestuurders als juristen die opdracht te geven. Met het kapitaal dat de Oligarch verzamelen mocht konden tegelijkertijd de hypotheeken beschikbaar worden gesteld waarmee de woningen konden worden gekocht; natuurlijk hypotheeken met zo laag mogelijke directe lasten en uitgestelde aflossingen en ten bate van de Oligarch als bankbeheerder met zo hoog mogelijke rentepercentages. Hiermee is een situatie geschapen die na het aflopen van de hypotheeken desastreus is voor de gehele nationale economie. Ziehier waartoe de neoliberale benadering van de woningmarkt in ontwikkelingslanden kan lijden, als men huizen probeert te verkopen als de snoepjes, slinks uitgedeeld door een totalitaire monopolist! Het was overigens nog erger gesteld toen er nog geen regionale oligarchen waren en er sprake was van zogenaamde open concurrentie. Vanaf de Wende tot aan Poetin is er op het vlak van de woningbouw altijd sprake geweest van een concurrentie op basis van maffiaverhoudingen, van letterlijke gevechten om het grondbezit om daarop de woningen te bouwen die men als louche producent wil aanbieden! In Rusland is met opzet onder de eerste minister van Economische zaken, Jegor Gaidar, vanuit Amerika de neoliberale economische benadering opgedrongen en nu schets ik met opzet de gruwelijke gevolgen. Deze vorm van maatschappijontwikkeling werd met opzet zo gepland en gepusht door een team van Amerikaanse economen uit de hoek van Friedman die begin van de jaren negentig de regering Jeltsin adviseerde om zo snel mogelijk Russische Tycoons in staat te stellen met goedkoop verworven staatsbezit van grondstoffen en de distributie van staatsproducten, de maatschappij economisch op poten te zetten na de volledige ineensstorting en tevens de maffia te bestrijden die intussen het land opnieuw volledig lam legde. Aan de tycoons moest wel de voorwaarde worden gesteld dat zij hun gigantisch verworven kapitaal niet naar het buitenland zouden doorsluizen. Velen laptten deze afspraak aan hun laars en met het arresteren van Godorkovsky werd een duidelijk signaal afgegeven, onmiddellijk door andere zondaars zoals Abramovitsj begrepen. (Alleen zondaar van het eerste uur, Berezovskij, bleef volharden na een vlucht naar Engeland. Hij heeft het met zijn leven mogen bekopen!)

Het had misschien anders gekund, of eigenlijk anders gemoeten. Gorbatsjov, maar ook de huidige socialisten en communisten in Rusland, grepen daarvoor terug op de Nieuwe Economisch Politiek zoals door de bolsjewieken werd ontwikkeld kort na de Oktoberrevolutie van 1917, ter stimulering van de productie en consumptie in het plotseling van het Kapitalisme losgemaakte land. Het was dit experiment dat Schumpeter zo interessant achtte en dat het nog steeds is als men het introduceert onder Kapitalistische voorwaarden. Want het is de grote vraag waarom onder kapitalistisch verhoudingen er niet bepaalde extra noodzakelijk geachte producten geproduceerd en gedistribueerd zouden kunnen worden op basis van de algemeen maatschappelijk bepaalde behoefte, buiten de marktwerking om. Dit genereert op zich los van de markt en alleen op basis van maatschappelijke besluiten de werkgelegenheid die ook weer is

terug te schroeven zodra aan de behoeften is voldaan. Want ook werkgelegenheid is niet een noodzaak als een wet van Meden en Perzen. Zodra er genoeg is van alles is het tijd voor Recreatie, voor het bescheiden verpozen in de meest letterlijke zin.

Dit essay is geschreven op basis van een jarenlange studie van het werk van de Franse filosofen Foucault en Lyotard en de Oostenrijkse econoom Schumpeter. Ik ben van geen van deze denkers een aanhanger; ik baseer mijn inzichten meer op die van Norbert Elias (Das Prozess der Zivilization), Noam Chomsky en John Dewey, wijsgeren die pragmatisch teruggrijpen op de verworvenheden van de Franse Verlichting. Er is ook veel veldwerk voor verricht, onder andere door vele jaren werkzaam te zijn geweest in het Toezicht op Bestedingen en de Budgettering van de Nederlandse Stadsvernieuwing als uitwerking van het door Jan Schaefer ontwikkelde Compacte-Stadsbeleid (in contrast met dat van die andere PvdA-er Arie Duyvestein) en enige jaren in het Toezicht op de Financiële Dienstverlening. Daarnaast volgde ik de stedelijke ontwikkeling in het Rusland van na de Val van het Communisme op de voet tot op de dag van vandaag en heb daar in totaal zo'n twee jaar gewoond.

Van 1976 tot 1979 was ik vanuit de studentenvakbeweging bestuurlijk nauw betrokken bij de ontwikkeling van het stelsel van Studiefinanciering van basisbeurs en een mogelijke aanvullende lening dat nu door een leningenstelsel moet worden vervangen. Toentertijd was het uitgangspunt dat de mogelijkheid tot studeren niet door financiële oorzaken mocht worden belemmerd en ook niet afhankelijk mocht zijn van draagkracht van de ouders. Ergens tekent zich hier een apart te formuleren burgerrecht af: het recht op onbelemmerde zelfontplooiing. Dit is recht te doen en te compenseren door middel van een profijtbeginsel achteraf door het afbetalen van het genoten profijt teneinde de staat het rechtmatig geïnvesteerde kapitaal terug te bezorgen. Zoiets noemden wij vroeger academicibelasting, wat een panacee voor de huidige crisis zou kunnen zijn!

Literatuur:

Nikolai Miliutin: Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities (1930); MIT Press. Cambridge, MA (USA), 1974.
Hanneke Oosterhof: 'Want de grond behoort ons allen toe' Leven en werk van stedenbouwkundig architecte Lotte Stam-Beese; Uitgeverij Vantilt; Nijmegen 2018
Rem Koolhaas: Delirious New York, A Retroactive Manifesto for Manhattan; The Monacelli Press; New York, 1978
Een handige inleiding in het werk van Lyotard is: Simon Malpas: Jean-Francois Lyotard, Routledge, London 2003
Richard Brons: Lyotard: filosofie tussen openbaarheid en sprakeloosheid; Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, 1997